

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА
ТА АСПЕКТИ ЇХ ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

здобувачка другого рівня вищої
освіти, 633 групи спеціальності 014
Середня освіта ОПП «Українська
мова та література»
Васійчук Ольга Ігорівна.

Науковий керівник: доктор
філологічних наук,
доцент Гуцуляк Т.Є.

Рецензент _____

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Світлана Шабат-Савка

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Лексико-словотвірні особливості поетичного мовлення Василя Стуса.....	6
1.1. Типи переносного значення слів у мовотворчості Василя Стуса....	6
1.1.1. Метафора в поетичній мові письменника.....	6
1.1.2. Метонімічні звороти в художньому мовленні поета.....	19
1.1.3. Синекдоха у структурі поетичного тексту Василя Стуса.....	21
1.2. Новотвори Василя Стуса.....	22
1.2.1. Афіксальні okazіоналізми поета.....	22
1.2.2. Okazіональні композитні утворення.....	27
Висновки до першого розділу.....	30
Розділ II. Лінгводидактичні аспекти вивчення лексикології та словотвору на уроках української мови в ЗЗСО.....	31
2.1. Методичні аспекти вивчення лексикології.....	31
2.2. Особливості вивчення словотвору.....	37
Висновки до другого розділу.....	41
Розділ III. Практичні аспекти вивчення лексикології та словотвору у ЗЗСО (а матеріалі мовотворчості Василя Стуса).....	42
Висновки до третього розділу.....	62
Висновки.....	63
Список використаної літератури.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Творчість Василя Стуса перебуває у колі досліджень істориків, філософів, літературознавців, лінгвістів. Одними з перших дослідників творчості В. Стуса були А. Шум та Ю. Шевельов, які акцентували на багатстві мови творів поета. Мова поезії В. Стуса вперше стала об'єктом дослідження А. Бондаренко. Дослідниця розглянула значення та функції експресем поетичної мови митця. О. Радомська здійснила спробу аналізу неологізмів письменника.

Л. Оліфрієнко уклала «Словник поетичної мови Василя Стуса», в якому подала лексичне значення тих слів, які можуть викликати сумнів в аспекті їхнього розуміння [69, с. 4].

Для дисертаційної роботи «Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-их років ХХ століття» матеріалом Ю. Браїлко визначила тексти творів репресованих українських поетів, серед яких М. Адаменко, В. Голобородько, М. Горбаль, І. Калинець, Т. Мельничук, М. Пилипчук, І. Світличний, В. Сіренко та ін. і зокрема В. Стус [12]. Вперше в українському мовознавстві у роботі визначено загальну специфіку конфесійної лексики, здійснено системний аналіз взаємодії конфесійного та художнього стилів на рівні лексики.

Д. Данильчук здійснив аналіз поетичного синтаксису В. Стуса у розрізі художньої комунікації [20].

Аналізу мови творів В. Стуса присвячені наукові розвідки А. Загнітка, Л. Дубовика, С. Могили, Т. Гуцуляк, Л. Марчук та багатьох інших лінгвістів, які досліджують різні вияви поетичного дискурсу поета.

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена також тим, що творчість В. Стуса слугує багатим матеріалом для структурування уроків української мови в ЗЗСО під час вивчення лексикології та словотвору.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є поетичне мовлення

В.Стуса.

Предмет дослідження – лексико-словотвірні особливості художнього мовлення поета.

Мета нашої роботи полягає у вияві й систематизації лексико-словотвірних особливостей поетичного мовлення В. Стуса та у визначенні лінгводидактичних аспектів вивчення лексикології й словотвору на уроках української мови в ЗЗСО на матеріалі творів письменника.

Визначена мета передбачає розв’язання низки **завдань**:

- систематизувати типи переносного значення слів у поетичному мовленні В.Стуса;
- визначити основні типи метафоричних утворень в художній мові поета;
- здійснити аналіз метонімії та синекдохи в поезії В.Стуса;
- систематизувати основні типи словотворення новотворів В.Стуса;
- визначити лінгводидактичні засади вивчення лексикології та словотвору в ЗЗСО;
- розробити систему вправ на матеріалі мови творів В.Стуса для вивчення лексикології та словотвору на уроках української мови.

Методи дослідження. Розв’язанням поставлених в роботі завдань передбачено застосування комплексу методів, серед яких загальнотеоретичні, емпіричний (метод збору інформації), методи аналізу фактичного матеріалу, метод обробки та систематизації результатів дослідження, метод кількісного та якісного аналізу отриманих даних, метод узагальнення..

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено комплексних аналіз лексичних та словотвірних особливостей поетичної мови В.Стуса; погруповано типи лексичних одиниць за суттєвими лінгвальними ознаками; систематизовано словотворчі засоби оказіональних утворень; з урахування лінгводидактичних засад вивчення лексикології та словотвору на сучасних уроках української мови запропоновано систему вправ на матеріалі мовотворчості поета для впровадження у навчальний процес у ЗЗСО;

запропоновано розробку заняття шкільного наукового гуртка української мови.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути основою для укладання навчальних книг з лексикології та словотвору для учнів ЗЗСО та студентів закладів вищої освіти; матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути впроваджені у навчальний процес під час вивчення лексичного та словотвірного рівнів української мови, особливостей художнього мовлення В. Стуса.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного, загальних висновків та списку використаної літератури (104 позиції).

Розділ І.

ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА

1.1. Типи переносного значення слів у мовотворчості Василя Стуса

1.1.1. Метафора в поетичній мові письменника

У поетичній мові В.Стуса метафора слугує домінуючим засобом художнього текстотворення, що нею забезпечено образність, поетичне відтворення світу і власних почуттів та думок автора. Метафора становить основу поезій митця.

Метафора у поета поширена і семантичним багатством, і діапазоном звучання, що переносить і настрій віршів, і їхній зміст у зовсім нову площину, оскільки «Це не та традиційна метафора, що в її заложенні порівняння чи зіставлення, щоб збагатити образність, це радше ота похідна, що — як у математиці функція — створює нове явище, творить новий світ» [94, с.310].

Уся система образності поетичної мови В.Стуса складна, а метафорика його постає суцільним плетивом асоціацій.

Ще Аристотель вважав метафору водночас і порівнянням (без слова «як»): якщо у порівнянні фігурують обидва члени зіставлення, то у метафорі один член уподібнення тільки мається на увазі. Тому її ще називають «прихованим порівнянням». Прикладом такого типу метафори можуть бути речення у В.Стуса:

*«Самотність аркою повисла
над райські кущі в пригри снів»* [76, с. 43].

Крім того, метафора може поставати у В.Стуса на основі епітета.

Перші два рядки цього катрена становлять порівняння, всередині якого наявна метафора *осені туман/ Ляга на воду*. Складніші види метафори в чомусь подібні до загадок, «відгадування» яких активізує читацьке сприйняття, пор.:

*«І спересердя/ Хмари хтось
Прогупує,*

І гнівно ляскають

Білясті батоги» [77, с. 92].

Аналізовані нами поетичні твори В.Стуса засвідчують, що з кожною збіркою письменник презентує читачеві багатогранні глибини розмаїтого, багатого метафоричного світу, що в ньому він вільно оперує звуками й барвами слова, повсякчас подаючи його в новому обрамленні форми і змісту. Вже навіть назви самих поетичних збірок є метафорами (напр., «Зимові дерева», «Золотокоса красуня», «Вікна в поза простір», «Веселий цвинтар», «Палімпсести» та ін.). Так, у назві збірки «Зимові дерева» сконденсовано зміст вірша, який становить метафору розгорнутого типу:

*«З них кожна за рознач вища,
як герметична ніч,
цурпалками нервів свище
крізь праліси протиріч» [76, с. 108].*

У метафоричних сполуках В.Стуса відбивається загальний закон індивідуально-авторського художнього мислення. Його вияв можна простежити у зверненні поета до образу сонця. Митець традиційно пов'язує його з образами коханої, матері, сестри, рідної хати:

*«Як сонях сонце п'є
стозлотопелюстками,
де хата постає —
ковчегом над роками» [86, с. 18]*

або синтезує його із філософською екзистенційною проблематикою життя та смерті, як у вірші «Лежу під сонцем вересня...». Сонце у В.Стуса виступає тут і в звукових, і в зорових асоціаціях, які слугують структурними складниками метафори. Так, звуковий образ сонця можна впізнати в гудінні бджіл, що літають в опалому листі, а зоровий – у променях вересневого сонця.

Або в іншому поетичному творі, де так само два поетичні образи – сонце й бджоли – творять розгорнуту метафору:

«Сонце, бджолами хоре, сумовите в добрі

при житейському морі — як ковчег на горі» [86, с. 54].

У рядках:

«На стінах порох і скорбота

і запах крику крові й поту» [86, с. 29]

автор переплітає зорові, слухові та одоративні образи. Його кольори, звуки та запахи перестають бути поодинокими, апелюючи одночасно до всіх відчуттів людини. В.Стус підкреслює красу одоративних емоцій, крізь призму яких він сприймає красу світу взагалі.

У поетичному мовленні В.Стуса виділяємо такі типи метафор за ознакою стрижневого слова: **дієслівні, іменникові та прикметникові.**

У поетичних метафорах В.Стуса важлива роль відведена словам усталеного словника поезії, а саме **дієслова** *опадати, мерзнути, кружеляти, визирати, тремтіти, струмувати, згинатися, летіти, гніздитися, журитися* та ін. Найчастіше вони сполучаються з іменниками типу *свічка* (здебільшого як уособлення індивідуального людського буття, почуття), *сутінки, смерк, сосни, мрії, ніч, земля, вода, день, літб, сподівання.*

Формування традиційних поетичних метафор у поетичних збірках В.Стуса можна простежити на сполученні дієслів та іменників, наприклад: *вода — плаче, жебонить, відстрашує, застигла, урвалася, струмує, струміла,; вечір — гасне, завис, яріє, біжить,; ніч — осідала, вляглась, росте, оступила, шамотить, визирає, блукає, зійшла, заговорить зітхає,; сонце — виринає, журиться, відтремтіло, падає, надлягає, покотилося, усміхається,; земля — укрилась, кружеляє, брижилась, вовтузиться, заплакала, гойдається, ховається, гасне, вияснюється.*

На дієслівній ознаці побудовані такі індивідуально-авторські метафори В.Стуса:

«Супроти нього — таємничий всесвіт,

що стугонить останнім стукотінням» [77, с.77];

«Світ збожеволів — місця не знаходить,

він був, він є, та далі бути — як?» [86, с.59];

*«День напина тугі вітрила обважнілі,
Шикую дерева...» [78, с.197];
«Уже тебе шукають сновидіння
і довго блудять...» [86, с.91].*

У цьому разі динаміка образу досягається за допомогою персоніфікації, яка є «головною стихією метафоризації» [90, с.31]. Динаміка здійснюється через звичну і непомітну персоніфікацію дієслова, яка відразу робить картину живою.

Передаючи душевні хвилювання ліричного героя, автор послуговується традиційними метафорами з елементами *душа, серце* та вводить ці лексеми у нові, оригінальні семантичні зв'язки:

*«Душа переболіла – ні жалю, ні страху...» [86, с. 128];
Душе моя, вганяйся, скільки є
в потойбік себе...» [77, с. 66];
«І серця гуділи в трубежі,
і уста затамували муку» [77, с. 184];
«Серце вірити хоче:
ти був справді...
Серце вірити мусить:
наші – вернуть літа...» [86, с. 216];
«Як вільно нам! Серця відкрились,
німі отверзлися уста» [86, с. 163];
«Лишився іспит.
Серце геть зотліло» [86, с. 139].*

Особливої виразності та динамічності зображенню у таких метафоричних виразах надає осмислення автором абстрактного поняття, почуття як чогось матеріального, внутрішніх психічних рухів як фізичних, перенесення образів із духовної сфери до фізичної.

Душа у В.Стуса не тільки *вганяється, шастає, обростає згадками, кулиться* і т.п., вона *жолобиться спрагою*. Метафоричність мислення проймає

поезію-молитву «Даждь нам, Боже, днесь!» філософічністю, а доречне вживання церковнослов'янізмів породжує справжню перлину поетичного мистецтва. Тут не лише філософські узагальнення сучасної боротьби, коли *«догоряють українські ватри»* [76, с. 91], а й висловлення однією метафорою майже всієї історії українського народу, окреслення його національної вдачі й туги за самотійною Україною.

Психічний стан людини, а також стан природи передаються у поезії В.Стуса метафорами, в яких семантика дієслів пов'язана зі звуковими асоціаціями, пор.:

«Реве повесіння в оглухлім яру...» [86, с. 60];

*Злостиво/ шепоче думка: чи не диво
оцей людський нелюбий рід...»* [86, с. 229];

*«І душа озвалася жива
в чорному оскілому свічаді»* [86, с. 190];

*«Вітри заграли на басолі,
довірливо дались басам»* [86, с. 182];

*«Світанням явлена діброва
заговорила кольорово...»* [77, с. 180];

*«Глухо хлюпає в береги
день...»* [76, с. 138];

*«Ще й горобці беруться
переспівати спокій і журу
і тишу ковилево-полинову»* [76, с. 113];

*«І восени прощальна туга рути
Видзвонювала в позолоті трав»* [78, с. 215].

На різноманітних асоціаціях створюються у В.Стуса і метафори, що базуються на семантиці дієслів фізичної дії:

«Вечір, мов сліпий, кістляві руки

Простяга мені» [78, с. 203];

«На ліктях підвелась зоря, мов породілля,

і дух мій скорчився і корчами кричить» [86, с. 127];

«І забриніла голосна ріка...» [86, с. 20].

Подібні метафоричні структури у В.Стуса зазвичай пов'язані з явищами природи. З їх допомогою автор повніше розкриває щирість почуттів ліричного героя, його відкритість читачеві. До складу таких індивідуально-авторських персоніфікованих дієслівних словосполучень входять іменники традиційного поетичного словника *небо, місяць, зорі, сонце, вода, вітер, день, ніч, життя, смерть*, пор.:

«Жалкі вітри всю наскрізь прошивають

цю амбразуру недовиконань» [76, с. 59];

«Кульгавий день відходить, бо печерний

ікластий лютий смерк не западе,

допоки аж останній самоїд

не з'їсть самого себе...» [77, с. 177];

«Дерева, вітром підбиті,

Пещені літом і сонцем,

Піднявши вгору долоні,

Пнуться до неба» [78, с. 208].

Метафоричні словосполучення, основою яких виступає дієслівна ознака, подекуди у поезіях В.Стуса утворюються дієсловом *горіти*:

«То ж хай горить трава по осені...» [76, с. 133];

«Ще видиться: чужий далекий край

і серед степу, де горить калина –

могила [77, с. 187];

«В нічному вікні горять волосожари

снігів і криків, усмішок і криг...» [77, с. 13].

Поет використовує два значення концепту «Горіти»: пряме, пов'язане із зоровими й сенсорними асоціаціями, та переносне значення, яке вжито як синонім до понять «сильне почуття», «захоплення», «повна віддача сил чому-небудь».

Образ животворного вогню може контрастувати з образом диму, який виступає носієм негативної оцінності, водночас входячи до парадигми *дим-минуле*, пор.:

*«...допоки згасне витлілий вогонь
отого обережного чекання,
що димом зійде, а не спалахне»* [77, с.100].

В.Стус на власному досвіді зазнав і відчув, як суспільство може нищити, нівелювати людину, обмежувати її свободу, і тому протистояв цьому нищенню активною життєвою позицією, високими морально-етичними переконаннями і творчістю, яка давала йому можливість досягти справжньої свободи. Тому однією з провідних тем у поетичній творчості В.Стуса є тема становлення душі, духу. Характерні для поета метафоричні рядки, які виражають його авторське мотто, девіз, його намагання знайти власну сутність, його постійний душевний пошук:

*«Чи я діжду коли поліття
для зголоднілого бажання?
Як вибухнути, щоб горіть?
Як прохопитись чорнокриллям
під сонцем божевільно-білим?
Як бути? Як знебудь? Як жити?»* [76, с.101].

Дієслівна метафора поета сповнена динамізму та рухливості. В метафоричних утвореннях поета поєднуються зорові, чуттєві, дотикові аспекти, що увиразнює почуття ліричного героя, слугує засобом його саморозкриття.

Структуру метафоричних образів у поезіях В.Стуса часто становлять **іменникові** словосполучення. У таких випадках один іменниковий компонент вжито у прямому значенні (він виступає основою), на якому виявляються переносні ознаки іншого іменника:

*«Наді мною синє віко неба;
сіро-чорна шлакова труна/ геть обшила душу...»* [86, с.1:52];
«Планета серця,

трагедійний зал/ опукою підноситься в узвишшя» [76, с.85].

Велику кількість іменникових метафоричних структур можна умовно поділити на дві групи. До першої належать сполуки, що позначають стан людини: *надію, тугу, самоту, кохання, смуток, сум, страждання, біль, чекання*. Інколи вони наче виступають як контраст до самого контексту, що тільки увиразнює їхній зміст: *граматика кохання, кавалок болю, дороги радості, дороги серця, хвиля радості, свічка болю, кремінь крику* тощо.

Метафори другої групи позначають явища природи, які впливають на людські почуття: *шамотіння снігопаду, синь неба, стогін стихії, свічадо ставка, свічадо ночі, пустеля моря, суцвіття неолітичних зір, плівка води, помаранчі диточих сонць, білі зайчики німих снігів*, тощо. Як правило, в таких метафорах традиційні поетичні слова семантично оновлюються, ці слова беруть початок в усній народній творчості: *сонце, небо, зорі, вода* та под.

Іменникові метафоричні словосполучення у поезії В.Стуса слугують концентрованою формою вираження ознак предметів через зіставлення їх з іншими ознаками. В результаті зміст цього предмета у процесі метафоризації дещо розширюється. Основою порівнянь, зіставлень в іменникових метафорах письменника виступають побутові назви: *річка спогадів, річка тиші, свічадо ночі, симфонія життя, поле бажань, жовтень розлук*. Якщо в таких метафорах досить прозора узуально-значеннєва основа порівняння явищ та предметів, тоді інші будуються на віддалених, більше психологічних зіставленнях. Так, до індивідуально-авторських іменникових метафор слід зарахувати словосполучення типу:

«Жалкі вітри наскрізь прошивають

цю амбразуру недовиконань» [76, с. 59];

«Червоні коні пристрасті давно

відцокотіли брест-литовським трактом» [76, с. 55];

«Непам'яті лапятий сніг

спішить і пішо і комонно» [76, с. 77].

У такі образи В.Стус втілює власне переосмислення явищ, сприяючи цим

метафоричному збагаченню власної поетичної мови. Талант митця у доборі влучних іменникових метафор спостерігаємо на прикладі вірша «Гойдається вечора зламана віть...» [86, с. 27-28], який становить розгорнуту метафору, сконструйовану із цілої низки метафоричних іменникових словосполучень: *вечора зламана віть, брості жалощів, покута самотності, оркан наближень, екран серця, мороки спогадів, торжество надій, торжество проминань і наближень, тороси замірів* [109, с.123].

З-поміж метафор іменникового типу виділяємо сполуки родового присубстантивного, що співвідносяться з предикативним словосполученням. Напр.: *амбразура недовиконань* [76, с. 59] – *недовиконання були амбразурою*; *кремінь крику* [77, с. 154] – *крик був кремнем*; *тиша зір* [78, с. 222] – *зорі були тишею*. Можливість тільки такого одного перетворення сполуки «іменник + іменник у родовому відмінку» сигналізує, на думку С.Єрмоленко, про особливий тип атрибутивного відношення, вираженого зв'язком керування. «Йдеться про загальну означальність, що характеризує okazіональний, одноактний зв'язок між предметами, явищами. Родовий субстантивний служить формою народження метафоричного, переносного змісту» [26, с.33]

Ще більшим ступенем герметичності авторської думки характеризуються метафоричні іменникові конструкції, які М.Павлишин тлумачить як «квадратність» [58, с.156]: іменник спочатку у називному, а потім у родовому відмінку. Напр.: *око ока, рана ран, сон сну, дорога дороги* та ін. Таку «квадратність» творення власного світу дослідник зводить до сюрреалістичних витоків образотворення В.Стуса: «Тут майже математично: $\text{ніч} \times \text{ніч} = \text{ніч}^2$, себто ніч у квадраті» [58]. Фіксуємо в поезії В.Стуса й багатокомпонентні утворення такого ж типу, що характеризуються більшим рівнем конденсованості авторської думки, спробою нагнітання певного настрою, почуття, пор.: *сяєво сяєва сяйва, над тінню тіні тіні тіні, рух руху рух* та ін.

Такі складні образи-поняття – характерна ознака індивідуального сприймання дійсності поетом, сприймання, в якому домінує інтелектуальне

начало.

Нерідко в структурі метафоричного образу основну роль відведено **прикметникам або дієприкметникам**. Виконуючи власне переносно-зображальну функцію, такі метафоричні епітети створюють емоційне тло твору, уточнюють висловлювані автором почуття, увиразнюють авторський задум вірша. Напр., у сполученні з іменником *небо* прикметники *поранне, скорбне, гробове*, дієприкметники *скуповджене, розпечене, обезземелене* передають найтонші відтінки сприймання його ознак. Якісні й відносні прикметники, вжиті в переносному значенні, сприяють поглибленню поетичних асоціативних образів автора, пор.:

*«Стільки скорбного неба,
У провалля котрого
Лиш дуб почорнілий пограбілі руки простер»* [78, с.217];
*«Небо гробове/ за нами назирає і вартує,
щоб не згубити»* [77, с.28].

Найтонші відтінки емоційного сприймання ознак образу *сонця* допомагають передавати такі прикметники, як: *рахманне, огненне, украдене, стожальне, хоре, липке, гірке*. Пор.:

*«Земля осіння під ногами стогне,
і сонце огненне
лиша на вітті червіньковий слід»* [78, с.216];
*«Сонце, бджолами хоре
і від датку липке,
і од добр аж прозоре,
і в прощання гірке,
до вечірнього пругу
надлягає згори»* [86, с.6].

Окрему групу прикметникових метафор формують **колірні метафори**, що вирізняються індивідуальною неповторністю, яскравою точністю. Автор має власну улюблену кольорову гаму. Він нерідко асоціює з певним колом

понять кольоровідтінки *синього, блакитного, чорного* та *білого* кольорів, а також самі кольори – *червоний, брунатний, сивий, рудий* як носії позитивної експресії, пор.:

«Палахкотіли

в нас спомини, немов півні червоні...» [76,с.76];

«В брунатнім небі, за імлою,

зіходять зорі голубі» [77, с.100];

«отерплі сосни, знявшись до небес,

здрігають віттям, бо на них спадає

червоно-ярий зоряний пісок» [77, с.169];

«і предковічні начування лих

вже за вузду тримали вороних

на синім березі твоєї слави» [86, с.51].

Високою частотністю у поетичному дискурсі характеризуються метафоричні утворення із прикметниковим компонентом *фіолетовий* та його субстантивним еквівалентом *фіолет*. Це своєрідний образ переходу від дня до ночі:

«І зорі в фіолетовому небі?

Ще ти сказав: це колір божевілля

і судної доби» [76,с. 76];

«Гордовито горить фіолетовий жар.

А по синьому – смерк. По вогню – фіолети» [76,с.95];

«Синь стає густою,

аж фіолетовою» [78, с.210].

Колір *фіолету* межує у поета з категорією трагічного. Недаремно у вірші «Не відволодати душі...» цей напівколір постає в одному контексті з семами «страждання» – жалем та печаллю, виступаючи ключовим для розуміння психологічного стану ліричного героя:

«Ой жаль стоїть по всіх кутках,

ой фіолетний жаль,

*і трясця садить гопака,
і вурдиться печаль»* [76, с.89].

Містичний ореол фіолетового кольору прочитується і в такому контексті:

*«яріла в вістрі стрічка фіолету
і довго твердла, мов здимілий мармур»* [86, с.97].

Лише в одному простому реченні маємо кілька насичених образів: мороз, калина, сльози; перший рядок – два образи-символи, другий – метафора. Метафора побудована на основі уподібнення за формою (тобто зовнішньою схожістю): ягоди нагадують сльози, але ці сльози руді. Цим епітетом автор передає особливий психологічний стан – прихований душевний біль, адже, за висловом М.Коцюбинської, гнучка і розвинена тропіка, зокрема метафори, «допомагає художникові відтворювати найтонші відтінки людської психіки» [32, с.29].

Образи морозу (чужина), калини (Україна) і сліз (сум за втраченою Батьківщиною) тісно взаємопов'язані і всі разом увиразнюють ідею твору — тугу за рідним краєм. У цьому й полягає один із секретів художньої майстерності автора, коли він не просто фіксує словом дійсність, а опосередковано його пов'язує з низкою образних уявлень, що, у свою чергу, асоціативно між собою співвіднесені.

Сила почуттів ліричного героя цього вірша засвідчується метафорою, що виникла, з одного боку, внаслідок споглядання навколишньої дійсності та відповідних асоціацій, з другого, як результат розвитку психічних почуттів ліричного героя.

Різноманітну семантику має прикметник *золотий*. Цей колір виявляє у поетичному дискурсі В.Стуса таку багатозначність, у якій тісно переплітаються загальномовні й суто поетичні значеннєві відтінки. В автора переважають образи, що базуються на прямих асоціаціях із золотим кольором: *золоті: хмари, пожежі, зорі, перемови зірок; золота: дума, солома, Україна; золоте: жито, поле; червоно-золотаві яблука, золотокоса тінь, день золоторогий, золотокаре*

гойдання лип, золотаве пір'я тощо. Наприклад:

«Він неба зорі золоті запне –
що видиш ти?» [86, с. 94];
«Золотаве пір'я
од жар-птиці тулиться до вій» [86, с.186];
«Хустина – голуба і синя
між золотих, як степ, пожеж» [86, с. 82];
«Із темені темнава,
з сузір'їв золота/ провадить до отави,
де скошено жита» [86, с. 70];
«Гойдання лип гуде золотокаре...» [86, с. 68];
«Зірок золоті перемови,
мосянжове жальне зело...» [86, с.57];
«і чорні зорі в золотому полі
побачив краєм ока» [86, с. 56];
«Ти, Ізольда золотоко-
золотоброва/ миєш підлий метал лотком...» [86, с. 173];
«Золота припахє солома» [86, с. 105];
«Під райським деревом кохана жде,
а яблука червоно-золотаві/ мій син збирає...» [ЧТ с. 120];
«Клечають хмари золоті» [76,с. 151];
«Щоб раювали тонкоспіві верві
із полювань, із золотого жита...» [76,с. 72].

Важливу функцію ідеообразу в поезиці В.Стуса виконує глибоко узагальнений прикметник *чорний*, яким відображається багатогранна індивідуальність авторського світосприйняття. Цей образ проходить через всю творчість митця, визначаючи глибину поетичного світу письменника.

Чорний колір у поезиці В.Стуса, виконуючи функцію лейтмотивного образу, зазнає емоційно-сміслових трансформацій, контактуючи з тими структурами, що втілюють напруженість ситуації, і на цьому тлі настроїв

тривоги особливо вражає читача. Реальне сприйняття кольору як фарби відходить на другий план, а на перший виступає традиційне символічне значення, пор.:

*«Заходить чорне сонце дня
і трудно серце колобродить»* [86, с.76];
Це колір страждання, суму, туги, пор.:
*«Сумовитий вечір десь захлипав
і фіранки чорні опусти»* [77, с. 23];
*«Чи, може, кілька чорних брам
склеплять уста мені?»* [86, с. 23].

Поезія «Жаль» виступає у поезиці В.Стуса «колірним» твором, сповненим трагічного світосприйняття, що сконцентровано у метафорі «*плівка чорної води*» [77, с. 135]. Цю метафору можна розглядати як носія негативної експресії, що, породжуючи лексичний ряд *біда, біль, стоми, навук, жаль*, сприяє творенню такої категорії, як драматичне.

1.1.2. Метонімічні звороти в художньому мовленні поета

У своїй поезиці автор широко застосовує споріднений із метафорою троп – метонімію. Відомо, що метонімія полягає в заміні одного слова (поняття чи образу) на інший на основі суміжності ознак. Однак на відміну від метафоричного перенесення при метонімічному використанні слів відсутня схожість між предметами, поєднаними однією назвою. Ще метонімію називають контекстуальним синонімом (або синонімічним зворотом) якогось неназваного, проте незримо присутнього об'єкта [97, с.254]. Завдяки цій властивості метонімія подвоює обсяг інформації художнього тексту, створюваного письменником.

Ми виділили такі різновиди метонімії у поезиці автора:

1) ім'я автора твору замість його творів, наприклад:

*«Осика – хить і хить.
Поскрипує, нагляда –*

враз випірне з води/ і Моцарта свистить» [86, с.178];

- 2) матеріал замість речі, яка виготовлена з нього, наприклад:

*«Скрегоче в металі, регоче в металі
остання дорога випроби і скруш»* [86, с.89];

- 3) посуд замість того, що в ньому є, наприклад:

*«хай перестріне в полі
той друг, що не про нас.
Зустріне по дорозі — і чарку на ралець,
надію май у Бозі,/ та в вірний вір свинець»* [76, с.138];

- 4) речова ознака замість людини, наприклад:

*«А наїде феска яка,
а наскочить синя кіраса —
полонитимуть харпака/ смертним прасом»* [76, с.142];

- 5) місце помешкання або перебування замість мешканців або їх дій, наприклад.

*«В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь оббріхують старанно,
склепить очей не можу ні на мить...»* [76, с.93];
*«А Київ спав
у нас над головою.
Та вже тоді ти прочував
час зустрічі з бідую...»* [77, с.28];

- 6) властивість чи якість замість носія, наприклад:

*«Оте хистке, ледь з'явлене,
котре назвало нас і темінь означило,
сягнувши споду»* [77, с.154].

1.1. 3. Синекдоха у структурі поетичного тексту Василя Стуса

В.Стус використовує синекдоху як прийом ситуативного називання об'єкта на основі індивідуалізованої зовнішньої деталі. Виокремлюємо такі

типи синекдохи у мовотворчості поета:

1) ціле – частина, наприклад:

*«Летить крилато лезо
на утлу синь,
високогорлі сосни
і на пропащу голову мою [77, с.154];
«Тато молиться Богу,
тужить мама. Сестра
уникає порогу,
хоч вернутись пора» [77, с.158];*

2) частина - ціле наприклад:

*«Весна – в вікно, на дах, на капелюх,
весна в колючі воронові гнізда...» [76,с.57];*

3) множина – однина, наприклад:

*«Не треба,
я більше ні слова. Пробач [76, с.64];
«Щоб у бою не гнувся меч щербатий
і не ламався гострожалий спис,
Щоб раювали тонкоспіві верві
із полювань, із золотого жита,
і добрим пивом, і солодким медом,
і черевом дозрілих рожса ниць» [76,с.71-72];*

4) однина – множина, наприклад:

*«Тиха ніч... В такі ночі не можна спати,
гріх! [76,с.66];
«Раз на тиждень
можна бути одвертим/ і промовити:
цілоденні клопоти
сидять тобі в печінках» [76,с.125];*

5) власні імена у значенні загальних, наприклад:

*«Між клятих паливод, іуд і христів
прожив я сімнадцять без малого днів» [77, с.108];*

*«Народе мій, коли тобі проститься
крик передсмертний і тяжка сльоза
розстріляних, замучених, забитих
по соловках, сибірах, магаданах?» [86, с.62];*

*«Як в бодню – пугачеві скрики..
Десь бродит землячок-дантес» [86, с.154];*

7) загальні імена замість власних, наприклад:

*«І зайнялась мені зоря і обняла півнеба
громовим гуком Кобзаря і сурмами погребя» [86, с. 83]*

За допомогою виділення в зображуваному найхарактернішої риси, В.Стус за допомогою синекдохи, не називаючи предмета, образно, художньо зримо зображає його.

1.2. Новотвори Василя Стуса

1.2.1. Афіксальні okazіоналізми поета

Для поетичного доробку В.Стуса визначальним є творення нових поетичних одиниць за допомогою префіксів. Префіксальне творення постає продуктивним при формуванні похідних okazіональних іменників та прикметників у поезії автора, ніж дієслів, прислівників та дієприслівників. Рідко вживані у літературній мові префікси **на-, о-, недо-, па-, по-, спро-, зне-, поза-, пра-, проти-, перед-** у поезії В.Стуса дають численні словотвірні ряди.

Префікс па- в okazіональних словах В.Стуса (*паніготь, навіття, навітть, паверх, паниз, пажиття, паскін*) має різне смислове наповнення. Так, у вірші «Я знаю...» okazіоналізм **паніготь** у реченні

*«І разом з тобою ми заходимося визбирувати
роздаровані уста, очі, пам'яті,
погляди, губи, плечі,
розшукаємо все – до найменшого панігтя [76, с. 58] означає «знайти все,*

до найдрібнішого, остаточно». Префікс **па-** надає значення остаточної, викінченості і таким новотворам, як *паскін* (тобто до останнього скону), *пажиття* (все життя), *паверх*, *паниз* (тобто до самого низу, до самого верху). Напр.:

*«Тут паверх, паниз, пажиття і паскін,
переступай лискуче лезо меж...»* [86, с. 177].

Шляхом додавання префікса **по-** до узуальних слів (зневажати, межа, смерк, ніч тощо) В.Стус утворює нові слова типу *помежів'я*, *посмерк*, *поніч*, *повесіння*:

«Кулаками – у глупу поніч» [76, с. 119];
*«А за вікном
Реве повесіння,
Вантажене снігом і кригою* [78, с. 210].

При цьому **по-** надає, напр., слову *помежів'я* значення «щось, що знаходиться на межі, розмежовує». Пор.:

*«На помежів'ї присмерку й світання
нахарапуджений на тисячу орбіт,
і мчить румак...»* [76, с. 73].

Оказіоналізм *поневажати* створений поетом за аналогією до узуального *поневіряти*:

*«Поневажаю індивідуальність –
справіковий набуток лихоліть»* [77, с. 173].

Префікс **на-** (*надвиг*, *напруглий*, *надовкруги*, *напитування* тощо) творить ілюзію наближення, підсилює відчуття контакту суб'єкта із зображуваним:

*«І струмок
дзюрчить, не відаючи жебоніння,
котре відлунює на довкруги»* [77, с. 169];
*«в тобі — мої сліди і все знищенні
напитування про добро і зло»* [77, с. 175].

Префікс **о-** (*опазурити(ся)*, *одзьобитися*, *охльостує*, *окошити*,

осамотив, овеселити, опорятувати, ознбчитися, осклілий, олітнений, опонічний, овогнений та ін.) виконує різні смислові та стилістичні функції. Так, okazіоналізмам типу *одзьобити(ся), опазурити(ся), окошити* префікс *о-* надає лексичного значення «бути готовим до чогось» (пор. із узуальним словом *озброїтися*) або викликає асоціації зі словом *окотитися*, тобто «виявити щось назовні»:

*«Давно опазурились солов'ї,
одзьобились на нашій Україні...»* [76, с. 92].

В okazіоналізмі ж *отіння* префікс *о-* має значення «бути біля чогось», пор.:

*«Атмосфера/ гріха — в причаєних печерах,
ялин отіння — наче негри»* [76, с. 63] (тобто тінь, що лежить біля ялин).

Серед okazіоналізмів із префіксом *о-* є ті, що створені за зразком конкретного реального слова. Слово-зразок за такого виду okazіоналізмів подається в одному контексті разом із новотвором:

*«Він — опорятунок
для мене. Тож і мовлю: порятуї,
мій Господи. Опорятуї на мить...»* [86, с. 47].

Цей прийом дозволяє авторові досягти потрібного йому семантичного та стилістичного ефекту (нагнітання експресії, підсилення образності).

Префікс *пра-* (*праколіна* тощо) вказує на ознаку «давності» й водночас «значущості». Okazіоналізми з префіксом *пра-* побудовані за типом узуальних одиниць зі схожою семантикою (пор.: *праїстота, прадід*):

«Бо унизу — праджерело [77, с. 95];
*Одмолоділий
старезний стовбур праколін»* [77, с. 114].

Префікс *перед-* (*передліто, передкінець, передзими, переджиття* тощо) означає передування, сам по собі несе прозору семантику — «щось, що знаходиться попереду», «передня частина чого-небудь»:

«Лише одна світила

передутратою усіх прощань» [77, с. 56];

«...немов конвалія у передлітті,

хапливому довірилася сну» [77, с. 126].

Префікс **зне-** (*знебережений, знекрилений* тощо) здебільшого підсилює трагічне сприйняття світу ліричного героя, вказує на позбавлення чогось своєї ознаки. Так, наприклад, у вірші «І враз він уривається – твій шлях» перед нами вимальовуються дві площини - «високий злет» та «падіння»; *знекрилений*, тобто позбавлений крил та «таємничих злетів»:

«Ця дивна смерть зоветься воскресінням,

лиш хай життя обернеться на прах.

Знекрилений,

ти чуєш дужчий змах/ крила — і закипіла прірва синя!» [77, с. 63].

Префікс **спро-** (*спромагання, спроневіра, спроневірений* тощо) створює відтінок недовіри:

«Ти, спроневіро? Муко, ти?» [77, с. 99];

«і довгі роздуми, і спроневіри, і нарікання...» [77, с. 101];

«витаю, мов дух, спроневірений, чорний, жалкий...» [77, с. 109].

Префікс **недо-** в оказіоналізмах *недолюдина, недоновонародження* підсилює відтінок незакінченості дії, як, наприклад, *недобитий, недороблений*:

«Жалкі вітри всю наскрізь прошивають

цю амбразуру недовиконань» [76, с. 59].

Оказіоналізми з префіксом **поза-** (*позапростір, позачас*) побудовані за типом слова *позаочний*, надають, наприклад, рядкам «Як вікна в *позапростір, позачас*, за мури німоти і всепокори,/ так світяться свічада...» [86, с. 66] й усій однойменній поезії ефекту фантастичності, неосязності, «того, що перебуває *поза* буденним, звичайним».

Префікс **проти-** активно задіяний при творенні оказіональних слів *протипотік* та *протипотоки*:

«Протипотік — запраг дороги...» [77, с. 107];

«Розбратані проти потоки

‘дне одного наздоганяють...» [86, с. 140].

Одним із найактивніших префіксів при творенні okazіоналізмів виступає у поезії письменника префікс **ви-** (*витишити, висамітнити* тощо), широко вживаний і при словотворенні узуальних одиниць. У поетиці В.Стуса цей префікс має великий спектр значеннєвих відтінків. Так, він може виражати цілковиту довершеність дії (*вилюбити: «Вертай до хати, вилюби коханку,/ і обцілуй від ніг до голови» [77, с.181]*), неможливість щось змінити (*висамітнів*), приреченість (*виглухла: «на цій безмежній виглухлій розлуці...» [86, с. 59]*), інколи слугує засобом підсилення експресивності (*«виболюєшся, вижалітисся, виснилося, витишений: те, що в веснянім виснилося шумі,/ іще й подосі жде на благовість» [86, с.69]*).

Отже, префіксальний спосіб при творенні okazіональних одиниць у В.Стуса є продуктивним і сприяє вияскавленню емоційного фону поетичної оповіді.

У мовотворчості В.Стуса спостерігаємо також цілу низку інновацій різних лексико-граматичних класів, створених за допомогою префіксоїдів:

1) між-(межи-): (*межисвіт(и), міжзорря, міжчасся, межипростір, межплетиво*). Семантика таких новотворів пов’язана здебільшого з образами космічного простору, Всесвітом:

«У міжзорря! До дальніх гаваней

Вирушаймо!» [78, с. 212];

«І зійшлися ми

в міжчассі і між просторі» [77, с. 123].

2) пів-(напів-), що у поетичному дискурсі В.Стуса виступають у складі:

а) іменників

*«О це протистояння **напівдуш**,*

цих двох кавалків серця...» [77, с. 48];

«Напівступою,

як над собою винесений крок

задумався і скляк.

Напівбажання,

на півваганні втяте [86, с. 57];

б) займенників та прикметників:

«І півдуші ті спогади приспали,

і півсебе услід за сном пішло» [76, с. 76];

«В мені уже народжується Бог

і напівпам'ятний, напівзабутий,

немов і не в мені...» [86, с. 47];

З) **прото-** (протобажання) означає першість, первинність:

«А голоси протобажань

лиш горло перетнуть...» [77, с. 172];

«дика товч

ще неоговтаних протобажань людських» [77, с. 174];

«Тьмавих протобажань

заповітна межа...» [77, с. 16].

1.2.3. Оказіональні композитні утворення

Характерною стильовою ознакою поезики В.Стуса виступає активне вживання складних okazіоналізмів – композитів, що характеризуються різноманітністю словотвірних типів, багатством семантики та стилістичною виразністю.

Значну групу новостворених композитів становлять у поезиці В.Стуса слова, що виникають, як правило, на ґрунті слів основного словникового запасу і не є чимось принципово новим. Узявши за зразок різні за ступенем продуктивності існуючі словотвірні моделі, В.Стус створив оригінальні, подекуди несподівані одиниці, стилістична функція і семантика яких повністю виявляється лише в конкретному контексті.

Велика кількість інновацій-композитів пояснюється значною продуктивністю самого способу осново- та словоскладання, що дає можливість не лише творити нові слова як одиниці поетичного тексту, але й одразу ж

насичувати їх необхідними додатковими елементами (експресивністю, емоційно-оцінним значенням, додатковими відтінками семантики) [93, с.68].

Найтипівішими словотвірними моделями у постичному дискурсі В.Стуса виокремлено такі:

1) Оказіоналізми з компонентами на позначення назв кольорів:

*«Як прохопитись **чорнокриллям**
під сонцем **божесвільно-білим?**»* [76, с. 101];
*«Охриплі очі збіглися в одне –
повторення оцього **чорноставу...**»* [77, с. 154];
*«Молочною рікою довго плив:
об мене бились **білостегні** риби...»* [77, с. 176];
*«Осики лист **карозелений** –
тремтить на вітрі і тремтить»* [86, с. 177];
*«Гойдання лип гуде **золотокаре...**»* [86, с. 68].

2) Оказіоналізми, з числівниковим компонентом:

*«Куди стремиш, **стофарий** сказ?»* [76, с. 93];
*«Як чорногуз при березі, **сто думний**
став Пан-Господь і молиться...»* [86, с. 60].

3) Композити з препозитивним елементом само-

*«Ще, слава Богу, тьмяний стовбур совісті
признатись може весь до незбагненого,
котре **самопідтверджує** її
і втаємничує...»* [86, с. 101].

4) Складні слова з препозитивним елементом *все-* (*усе-*):

*«весна твоїх високих благостинь,
веселка **усеспільної** спільноти* [77, с. 76];
*«Жду день при дні, та, мабуть, не діждусь
благословенного **всепереймання...**»* [77, с. 154];
*«У штольнях ночей вертикальних
іде схарапуджене дляння*

всебезруху...» [86, с. 86];

«На всерозхресті люті і жаху» [86, с. 122].

5) Оказілнадізми, утворені способом слово- й основоскладання, до складу яких входять традиційні поетичні образи: *вода, крило, сонце*:

*«Як прохопитись **чорнокриллям**
під сонцем божевільно-білим?»* [76, с. 101];

*«Червона балка в **чорноводді** доль
загубиться. І фенікс довгоногий
перенесе тебе в ясні чертоги*

від самоволь, покори і сваволь» [86, с. 56];

*«Як боляче ряхкоче **сонцепруг!**»* [86, с. 64].

У деяких випадках В.Стус сам стає творцем словотвірних типів (моделей). Пор., *долонять* (за типом слова *дитиніти*), *луниться* (за типом слів *губиться, віриться*).

Висновки до першого розділу

У поетичному мовленні В.Стуса домінувальним засобом художнього текстотворення слугує метафора. За базовим словом метафори в аналізованому матеріалі поділень на дієслівні, іменникові та прикметникові. Дієслівні метафори становлять найбільшу групу і представлені базовими дієсловами різної семантики: фізичної дії, руху, звукових асоціацій тощо. Іменникові метафори умовно можна поділити на дві групи: ті, що позначають стан людини та метафори на позначення явищ природи. Серед прикметникових метафор чисельними є метафоричні сполуки на позначення кольорів, що мають символічні значення.

Широко в поезії В.Стуса представлена метонімія та її різновид – синекдоха, що побудовані на принципі заміни одного слова чи поняття іншим на основі суміжності ознак.

Особливістю поезії В. Стуса є велика кількість okazіonalізмів, які творяться різними способами.

Розділ II

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА

СЛОВОТВОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗЗСО

2.1. Методичні аспекти вивчення лексикології

Методикою навчання лексики у ЗЗСО передбачено врахування **лінгвістичних засад**, які ґрунтуються на положеннях лексикології та семантики. Як основна одиниця мови, слово виконує низку функцій, головна з яких — номінативна. Саме в слові виявляється звуковий, значеннєвий та граматичний аспекти мови. Крім цього, слово — це носій різних лексичних значень, які розкриваються у контексті залежно від синтаксичної ролі, фразеологічної зв'язаності та сполучуваності з іншими словами. У курсі української мови базової системи освіти слово розглядають як сукупність значень, що неоднаково виявляються у мовленні та слугують на позначення різних явищ дійсності: предметів, ознак, кількостей, дій, (*будинок, чудовий, близько, п'ять*); на позначення різних значеннєвих відношень між словами та реченнями (*Прийшов очікуваний день.*); з метою вираження, однак не називання різних почуттів (*ой, гей, ух*); для передачі криків тварин або імітації інших звуків (*кряп-кряп, гав-гав, топ-топ*).

Учені-методисти вважають, що лексика засвоюватиметься учнями успішно за умов розуміння школярами її системних зв'язків. Системність у лексиці зумовлена групуванням слів, які, будучи одиницями лексики, взаємодіють в мові, вступаючи у різноманітні зв'язки: асоціативні, парадигматичні, синтагматичні. Прикладом лексичних парадигм є, наприклад, синонімічні ряди, антонімічні пари, лексико-семантичні групи, семантичні поля.

Отже, одиницями лексичної системності у мовознавчій науці є тематичні та лексико-семантичні групи і семантичні поля. Тематичні групи виокремлено з урахуванням спільності предметів і явищ дійсності (це позамовний критерій), а для виділення лексико-семантичної групи основою слугує спільність семантичних значень.

Усередині семантичного поля слів можуть входити у всі типи

семантичних відношень, як-от відношення синонімії, антонімії, полісемії, омонімії, що в сукупності називаються парадигматичними, і також лексичне поєднання слів (це синтагматичні відношення). Лексико-семантична група слугує до певної міри замкнутим рядом лексичних одиниць однієї й тієї ж частини мови, що об'єднаний спільною схемою.

В основі методики навчання лексики – системний підхід, а тому варто акцентувати і на тому, що цей розділ мовознавства потрібно засвоювати одночасно з іншими (фонетика, словотвір, морфологія, синтаксис, орфографія, стилістика).

Психологічною основою вивчення лексики в ЗЗСО є загальноприйнята думка про те, що психічні зв'язки виникають в процесі засвоєння людиною довкілля на чуттєвому та інтелектуальному рівнях. Результатом інтелектуального відображення довкілля є «поняття» та «судження», що відображаються в мовній формі. Опанувати поняття – значить, по-перше, засвоїти взаємозв'язок між суттєвими ознаками та, по-друге, засвоїти взаємозв'язки між поняттями.

Осмислення значення слів пов'язане із зв'язком мислення та мовлення. Значення слів з'ясовуються не тільки як єдність мислення і мови, а й як єдність узагальнення і спілкування, комунікації і мислення.

Учитель повинен враховувати основні психологічні чинники, які стосуються учня безпосередньо: мислення (співвідношення понятійного та образного компонентів; самостійність, швидкість, глибина, рівень продуктивності, функціонування у єдності з мовленням); сприймання (точність, швидкість; аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний тип; слухове, зорове, дотикове, кінетичне; повнота, навчання ґрунтується на поєднанні наочності й слова вчителя, на конкретних характеристиках та узагальненнях); пам'ять (короткочасна і довготривала; процеси мимовільного та довільного запам'ятовування; вербальна пам'ять, типи пам'яті – слухова, зорова, образи); увага (мимовільна, довільна, післядовільна, візуальна, адитивна; якості уваги: концентрація, обсяг,

розподіл, стійкість, переключення); мотивація (пізнавальна, інструментальна, комунікативна; зовнішня, внутрішня; віддалена, близька).

Змістові характеристики навчання лексики подано у чинних програмах з української мови для ЗЗСО. Послідовність засвоєння лексичних понять, які запропоновані у програмах, загалом погоджено із науковими досягненнями сучасної лексикології як розділу мовознавства. Лексичні поняття поділяють на такі групи: 1) поняття, які входять до лексичної парадигми у розрізі семантики слова; 2) мета використання лексичних явищ у мовленні; 3) способи відображення цих явищ у словниках; 4) використання лексичних явищ у різних стилях мовлення.

Завданням формування **лінгвістичної компетенції** учнів є усвідомлення таких понять, як лексика, лексичне значення слова (пряме та переносне), однозначні та багатозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, загальновживані і слова з обмеженим ужитком (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми), емоційно і стилістично забарвлені слова, застарілі слова та неологізми, власне українські та запозичені слова, фразеологізми. Формуванням лінгвістичної компетенції передбачено також і вивчення спадщини відомих лексикографів.

Завданнями формування **мовленнєвої компетенції** передбачено знання норм слововживання, постійну роботу з усунення з мовлення учнів жаргонізмів, діалектизмів.

Формування **комунікативної компетенції** полягає у формуванні в учнів умінь правильно та доречно вживати слова, вміння добирати лексичні засоби задля точного вираження змісту висловлювання, задля розуміння основної думки тексту та образних засобів художнього мовлення.

Навчання лексики згідно з чинними програмами здійснюється поетапно, зокрема це: пропедевтичний етап (початкові класи); систематичне вивчення; засвоєння окремих тем під час вивчення словотвору та граматики; поглиблення, узагальнення і систематизація вивченого на функційно-стилістичних засадах.

Лексику української мови вивчають у двох аспектах: розділ «Лексикологія» та робота над словом в процесі вивчання мови у 1–4-х та 5–11-х класах. Такі напрямки вивчення словникового складу української мови вимагають розрізнення понять «вивчення лексики» та «словникова робота». У 5-6-х класах на уроках лексикології слово вивчають як одиницю лексичного рівня мови. Роботу над збагаченням словникового запасу учнів проводять на усіх уроках української мови, починаючи з молодшої школи.

Визначають такі завдання словникової роботи при вивченні лексичних тем:

- 1) збагачення словникового запасу учнів під час засвоєння значень нових слів, підбір синонімів, антонімів до відомих учням слів;
- 2) формування навичок та вмінь визначати значення слів, їх емоційно-експресивне забарвлення, правильно користуватися ними у мовленні;
- 3) формування умінь та навичок правильного вживання у мовленні з урахуванням сполучуваності лексем;
- 4) розвиток умінь доцільного використання слів у різних стилях мовлення;
- 5) виховання у школярів мовного чуття, естетичного смаку у мовленні;
- 6) попередження й виправлення лексичних огріхів у мовленні.

Лінгводидактичні засади навчання лексики в ЗЗСО. Навчання лексики підпорядковане таким **завданням**:

- формувати в учнів системний погляд на лексику;
- удосконалювати вміння різними способами визначати й тлумачити лексичне значення слова;
- усвідомлювати сутність синонімії, антонімії, багатозначності;
- удосконалювати вміння точно, доцільно, виразно вживати слова в усному і писемному мовленні.

Власне методичні й специфічні принципи навчання лексики:

- лексико-граматичний принцип (зіставлення лексичного та граматичного значень слова);
- системний принцип (урахування елементів лексичної парадигми);
- функційний принцип (урахування стилістичного розмежування);
- лексико-синтаксичний принцип (урахування слова та словосполучення);
- екстралінгвальний принцип (зіставлення слова з реаліями і поняттями);
- контекстний принцип (урахування синтагматичних зв'язків у контексті).

Методи та прийом навчання лексики. Робота над словом на уроках української мови розпочинається зі з'ясування лексичного значення. Тому один із найважливіших методів (чи прийомів) навчання лексики – **семантизація**, тобто тлумачення вчителем лексичного значення, що закріплене в мові за певним звуковим комплексом.

Тлумачення базується на об'єктивно наявних в лексиці парадигматичних зв'язках слів. З огляду на це важливо навчити учнів пояснювати значення слів, використовуючи уже здобуті відомості про синоніми, антоніми, про споріднені слова, про родові та видові поняття. Не варто сплутувати поняття методики «прийом тлумачення» і «джерело тлумачення». Пояснення значень слів може відбуватися у два способи: від поняття до слова, від плану змісту до плану вираження – оносемасіологічний спосіб тлумачення; та навпаки – від слова з відомим значенням до значення нового слова, від плану вираження до плану змісту – семантичний спосіб.

Типи вправ при вивченні лексикології. Важлива ланка в системі вправ – послідовність вправ. Серед ефективних вправ виокремлено певні їх типи.

1. **Пропедевтичні**, або підготовчі вправи. Метою таких вправ є забезпечення первинного сприймання слова, а саме — визначення слова, зіставлення його з екстралінгвальними реаліями; пояснення особливостей їх написання й вимови.

2. **Ілюстративні вправи**. Такий тип. Вправ має на меті демонструвати учням зразків уживання слів. Вживаючи нове слово в реченні, повторюючи вголос чи записуючи приклади словосполучень та слів, учні засвоюють значення слів у контексті, оволодівають синтагматичними зв'язками певних лексичних одиниць, водночас осягаючи граматику. Ефективною на цьому етапі є робота зі словником, а також використання текстів, невеликих за обсягом.

3. **Вправи на закріплення вивченого**. Внаслідок виконання таких вправ учні оволодівають знаннями про парадигматичні зв'язки слів: у них виформовується вміння добирати до слів синоніми, антоніми, логічні визначення; учні засвоюють структурно-семантичні зв'язки слів.

4. **Вправи на повторення й узагальнення** забезпечують засвоєння багатозначності слова; не тільки дають змогу закріпити його в пасивному словнику, але також увести слово до активного запасу. До вправ такого типу належать, до прикладу, добір прикладів, які ілюструють вживання слів; створення власних висловлювань; вибір слів за темою, групування слів у лексико-семантичні групи.

5. **Завдання творчого характеру** передбачають застосування мовного матеріалу у зв'язному мовленні.

Крім перерахованих вправ, у методиці вивчення лексики ефективні й такі типи:

- знаходження певних одиниць в контексті;
- встановлення ролі лексичного явища у тексті;
- підбір прикладів, які ілюструють лексичне значення;
- об'єднання лексичних явищ за визначеними ознаками;
- робота зі словниками.

Важливу роль відведено **лексичному аналізу тексту**, який здійснюють у таких аспектах:

- 1) визначення сутності значення слова;
- 2) співвідношення слів і понять;
- 3) смислова структура слова;
- 4) контекстуальні значення слів.

Важливою є робота з метою **попередження лексичних помилок**, якою передбачено усвідомлення вчителем причин цих помилок і механізмів їх появи. Серед найпоширеніших лексичних помилок виокремлюють такі їх типи:

- 1) уживання слів у неправильних значеннях;
- 2) сплутування слів-синонімів, асоціативно близьких слів та слів-паронімів;
- 3) сплутування антонімів;
- 4) зайві слова, тавтологія, невиправдані повтори;
- 5) порушення лексичної сполучуваності;
- 6) уживання фразеологізмів у неправильному значенні.

2.2. Особливості вивчення словотвору

У ЗЗСО розділи «Будова слова» та «Словотворі» вивчають у 5 і 6 класах разом, поєднуючи їх з вивченням орфографії.

Завдання вчителя під час опрацювання цих розділів полягає в наступному:

- формувати в учнів вміння щодо розрізнення форм слів і спільнокореневих слів;
 - виробити знання щодо особливостей значущих частин слова, у тому числі стилістичних;
 - навчити учнів здійснювати морфемний та словотвірний аналіз слова;
 - сприяти виробленню навичок користування морфемним та

словотвірним словниками.

Знання про значущі частини слова та спільнокореневі слова учні отримують ще в початковій школі.

Опорними відомостями щодо вивчення будови слова визначено знання про спільнокореневі слова та форми того самого слова. За умови відсутності таких знань учні не зможуть опанувати принципи виділення морфем, що лежить в основі формування вмінь аналізувати морфемну будову слова.

Складним для засвоєння учнями вважають морфемний аналіз слова, оскільки переважно, оперуючи морфемами, учні часто не розуміють їхнього смислового наповнення та не враховують цього аспекту під час написання слова, його розбору за будовою, з'ясування його граматичних ознак. Адже під час виконання морфемного розбору слова основною вимогою визначено розуміння значення аналізованого слова.

Розбір слова за будовою використовують не лише під час вивчення будови слова, він має неабияке практичне спрямування під час вивчення морфології, адже допомагає розкрити внутрішню будову слова, збагнути організацію значущих частин в ньому, вивчення правописних норм кожної частини мови. Цей вид розбору варто застосовувати при вивченні відмінкових закінчень іменних частин мови, особових форм дієслів, при вивченні творення дієприкметникових і дієприслівникових форм та прислівника.

Необхідною умовою засвоєння учнями словотвірного аналізу є морфемний розбір, оскільки вони доповнюють один одного, хоча й забезпечують різні аспекти осмислення структури слова.

Під час вивчення **словотвору** учні опановують основні способи творення слів. Вивчення словотвору – ґрунт для засвоєння правопису слів, саме тому паралельно вивчають правила написання префіксів, суфіксів, а також чергування приголосних при словотворенні та словозміні. Важливо розвивати в учнів здібності визначати значення твірних слів шляхом

осмислення їх структури, а також розуміти морфемні значення.

Вивчення словотвору вимагає логічної організації мовних фактів, що вже перебували у полі зору учня. Важливо, аби вони усвідомили те, що похідні слова утворюються не лише від непохідних, але й від тих, які вже утворені від інших слів (до прикладу, *веснянка* – від *весняний* – від *весна*). Варто, щоб учні вміли формувати словотвірний ланцюжок.

Вивчення способів творення слів потрібно починати із простих прикладів, проте обмежуватися цим не можна. Особливу увагу вчитель має звернути на безсуфіксний спосіб творення слів, на складання слів та основ, на спосіб переходу однієї частини мови в іншу.

Варто звертати увагу на звукові зміни, які відбуваються при словотворенні: чергування, спрощення.

Складними для засвоєння п'ятикласниками є змін приголосних звуків при творенні слів та їх правопис

Важливим методом теоретико-практичного опрацювання є, звісно, морфемний та словотвірний аналіз. Деколи вчитель може вдаватися також до історичного пояснення походження певного слова (етимологічний аналіз).

Задля ефективної трансформації учнівських знань в уміння та навички варто використовувати вправи, які сприяють цьому:

- виписати з тексту чи добрати самостійно до слова форми чи спільнокореневі слова;
- добрати слова, які складаються із запропонованої кількості морфем;
- визначити звуки, на які закінчується основа слова;
- визначити корені, в яких відбувається чергування приголосних або голосних;
- згрупувати слова за спорідненістю з омонімічними коренями;
- добрати антоніми, які відрізняються від запропонованих слів тільки префіксами;
- добрати слова з однаковими префіксом чи суфіксом;

- добрати слова з певним значенням, згрупувати їх за суфіксами;
- накреслити структурні схеми слів;
- пояснити роль тих чи тих афіксів.

Відповідно до змісту матеріалу, що вивчається, вправи поділяють на такі типи:

Морфемні вправи, які розвивають уміння визначати структуру слів:

- знайти (виписати, підкреслити) слова, які мають префікси, суфікси;
- позначити графічно частини слова;
- добрати слова з певними суфіксами;
- виконати графічний диктант;
- згрупувати слова за наявністю різних префіксів чи суфіксів;
- розібрати слово за будовою.

Словотвірні вправи розвивають в учнів уміння встановлювати структурно-семантичні зв'язки та визначати способи творення слів, до прикладу:

- визначити, від якого слова та за допомогою яких засобів утворене запропоноване слово;
- скласти ланцюжок спільнокореневих слів;
- визначити спосіб творення слова;
- добрати спільнокореневі слова до слова.

Такі вправи мають вагому значення у формуванні орфографічних вмінь та навичок учнів.

Висновки до другого розділу

Завданням формування лінгвістичної компетенції учнів на уроках української мови в ЗЗСО є усвідомлення таких понять, як лексика, лексичне

значення слова (пряме та переносне), однозначні та багатозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, загальновживані і слова з обмеженим ужитком (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми), емоційно і стилістично забарвлені слова, застарілі слова та неологізми, власне українські та запозичені слова, фразеологізми.

Вивчення словотвору тісно пов'язане зі відомостями з морфеміки, оскільки цих два розділи доповнюють один одного, хоча й забезпечують різні аспекти осмислення структури слова.

Навчання лексикології та словотвору здійснюється поетапно, зокрема це: пропедевтичний етап (початкові класи); систематичне вивчення; засвоєння окремих тем під час вивчення інших мовознавчих тем; поглиблення, узагальнення і систематизація вивченого на функційно-стилістичних засадах.

Розділ III.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА СЛОВОТВОРУ В ЗЗСО НА МАТЕРІАЛІ МОВОТВОРЧОСТІ

ВАСИЛЯ СТУСА

Як йшлося в попередньому розділі, важливим методом здобування знань з лексикології та словотвору, формування необхідних умінь і навичок є метод вправ.

Пропонуємо **систему вправ**, що стосується різних лексико-словотвірних тем, на матеріалі поетичної мови Василя Стуса

Вправа 1. *Прочитайте фрагменти поетичного мовлення Василя Стуса. Витишіть випадки синекдохи. Поміркуйте, як відбувається переосмислення прямого значення слова при творенні різновиду метонімії синекдохи*

«Летить крилато лезо
на утлу синь,
високогорлі сосни
і на пропащу голову мою [77, с.154].

«Тато молиться Богу,
тужить мама. Сестра
уникає порогу,
хоч вернутись пора» [77, с.158].

«Весна – в вікно, на дах, на капелюх,
весна в колючі воронові гнізда...» [76,с.57].

«Не треба,
я більше ні слова. Пробач» [76, с.64].

«Щоб у бою не гнувся меч щербатий
і не ламався гострожалий спис,
Щоб раювали тонкоспіві верві

із полювань, із золотого жита,
і добрим пивом, і солодким медом,
і черевом дозрілих рожа ниць» [76, с.71-72].

«Народе мій, коли тобі проститься
крик передсмертний і тяжка сльоза
розстріляних, замучених, забитих
по соловках, сибірах, магаданах?» [86, с.62].

«Як в бодню – пугачеві скрики..
Десь бродит землячок-дантес» [86, с.154].

«І зайнялась мені зоря і обняла півнеба
громовим гуком Кобзаря і сурмами погребя» [86, с. 83].

Вправа 2. Прочитайте фрагменти поезій Василя Стуса, назвіть слова, які вжиті у переносному значенні, визначте вид переносного значення слів (метафора, метонімія, синекдоха)

«І зайнялась мені зоря і обняла півнеба
громовим гуком Кобзаря і сурмами погребя» [86, с. 83].

«А наїде феска яка,
а наскочить синя кіраса -
полонитимуть харпака
смертним прасом» [76, с.142].

«В проваллях ночі, коли Київ спить,
а друга десь оббріхують старанно,
склепить очей не можу ні на мить...» [76,с.93].

«А Київ спав
у нас над головою.
Та вже тоді ти прочував
час зустрічі з бідною...» [77, с.28].

«Оте хистке, ледь з'явлене,
котре назвало нас і темінь означило,
сягнувши споду» [77, с.154].

«Синь стає густою,
аж фіолетовою» [78, с.210].

«яріла в вістрі стрічка фіолету
і довго твердла, мов здимілий мармур» [86, с.97].

Вправа 3. У наведених поетичних уривках Василя Стуса знайдіть слова, що вжиті в переносному значенні, визначте вид перенесення та вмотивуйте свої твердження.

«Ой жаль стоїть по всіх кутках,
ой фіолетний жаль,
і трясця садить гопака,
і вурдиться печаль» [76, с.89].

«Між клятих паливод, іуд і христів
прожив я сімнадцять без малого днів» [77, с.108].

«Тиха ніч... В такі ночі не можна спати,
гріх! [76,с.66].

«Раз на тиждень

можна бути одвертим
і промовити:
цілоденні клопоти
сидять тобі в печінках» [76, с.125]

Вправа 4. У наведених фрагментах поетичного мовлення Василя Стуса знайдіть *оказіоналізми* (індивідуально-авторські неологізми); *поміркуйте*, чи вони утворені за продуктивною словотвірною моделлю, наведіть приклади *співвідносних слів з активної лексики*. *Поміркуйте*, наскільки *вдалими й доречними* є ці новотвори у художньому мовленні. *Обґрунтуйте* свої погляди.

«Як прохопитись **чорнокриллям**
під сонцем **божєвільно-білим?**» [76, с. 101].

«Охриплі очі збіглися в одне –
повторення оцього **чорноставу...**» [77, с. 154].

«Молочною рікою довго плив:
об мене бились **білостегні риби...**» [77, с. 176].

«Осики лист **карозелений** –
тремтить на вітрі і тремтить» [86, с. 177].

«Гойдання лип гуде **золотокаре...**» [86, с. 68].

Вправа 5. *Поміркуйте*, у чому *полягає особливість пасивної лексики*. *Визначте* у поетичних рядках Василя Стуса *застарілі слова й неологізми, розмежувавши історизми та архаїзми, потенційні слова та оказіоналізми*. *Обґрунтуйте* *потребу їх уживання у поетичному тексті*

«радісні комоні,

випущені з стаєнь правітця,
радісну стежу вам прокопитять...» [76, с. 52].

«Прийми ж останню з благостинь
життя благословенне!» [77, с. 177];

«де в надвечір'ї вітровії тчуть
єдвабну сизь...» [76, с. 152].

«Єдвабом теплим обдало
мій зір колючий...» [77, с. 29].

«Куди стремиш, стофарий сказ?» [76, с. 93];

«Як чорногуз при березі, сто думний
став Пан-Господь і молиться...» [86, с. 60].

«Ще, слава Богу, тьмяний стовбур совісті
признатись може весь до незбагненного,
котре самопідтверджує її
і втаємничує...[86, с. 101].

Вправа 6. Прочитайте фрагменти поезій Василя Стуса. Випишіть метафори у дві колонки: іменникові та дієслівні. Обґрунтуйте їхню стилістичну функцію.

«Супроти нього — таємничий всесвіт,
що стугонить останнім стукотінням» [77, с.77].

«Світ збожеволів — місця не знаходить,
він був, він є, та далі бути — як?» [86, с.59].

«Наді мною синє віко неба;
сіро-чорна шлакова труна/ геть обшила душу...» [86, с. 52].

«Планета серця,
трагедійний зал/ опукою підноситься в узвишшя» [76, с.85].

«День напина тугі вітрила обважнілі,
Шикує дерева...» [78, с.197].

«Уже тебе шукають сновидіння
і довго блудять...» [86, с.91].

«Жалкі вітри наскрізь прошивають
цю амбразуру недовиконань [76,с. 59].

«Червоні коні пристрасті давно
відцокотіли брест-литовським трактом» [76, с. 55].

«Непам'яті лапатий сніг
спішить і пішо і комонно» [76, с. 77].

«Душа переболіла — ні жалю, ні страху...[86, с. 128];
Душе моя, вганяйся, скільки є
в потойбік себе...» [77, с. 66];

«І серця гуділи в трубежі,
і уста затамували муку» [77, с. 184].

«Серце вірити хоче:

ти був справді...

Серце вірити мусить:

наші – вернуть літа...» [86, с. 216].

«Як вільно нам! Серця відкрились,

німі отверзлися уста» [86, с. 163].

«Лишився іспит.

Серце геть зотліло» [86, с. 139].

Вправа 7. З наведених поетичних фрагментів Василя Стуса виписіть okazіоналізми, що утворені префіксальним способом. Виділіть префікси, схарактеризуйте їх за такою схемою:

- 1) словотворчий чи формотворчий;
- 2) питомий чи запозичений;
- 3) простий чи складний.

«І разом з тобою ми заходимося визбирувати

роздаровані уста, очі, пам'яті,

погляди, губи, плечі,

розшукаємо все – до найменшого панігтя [76, с. 58].

«Тут паверх, паниз, пажиття і паскін,

переступай лискуче лезо меж...» [86, с. 177].

«Кулаками – у глупу поніч» [76, с. 119].

«А за вікном

Реве повесіння,

Вантажене снігом і кригою» [78, с. 210].

«На помежів'ї присмерку й світання
нахарапуджений на тисячу орбіт,
і мчить румак...» [76, с. 73].

«Поневажаю індивідуальність –
справіковий набуток лихоліть» [77, с. 173].

«І струмок
дзюрчить, не відаючи жебоніння,
котре відлунює на довкруги» [77, с. 169];

«в тобі — мої сліди і все знищенні
напитування про добро і зло» [77, с. 175].

«Давно опазурились солов'ї,
одзьобились на нашій Україні...» [76? с. 92].

«Атмосфера/ гріха — в причасних печерах,
ялин отіння — наче негри» [76, с. 63].

«Він — опорятунок
для мене. Тож і мовлю: порятуй,
мій Господи. Опорятуй на мить...» [86, с. 47].

«Бо унизу — праджерело [77, с. 95]

одмолоділий/ старезний стовбур праколін» [77, с. 114].

Вправа 8. 3 наведених поетичних фрагментів Василя Стуса випишіть

оказіоналізми, що утворені слово- та основоскладанням. Поміркуйте, за якими моделями вони утворені.

«Як прохопитись чорнокриллям
під сонцем божевільно-білим?» [76, с. 101];

«Червона балка в чорноводді доль
загубиться. І фенікс довгоногий
перенесе тебе в ясні чертоги
від самоволь, покори і сваволь» [86, с. 56];

«Як боляче ряхкоче сонцепруг!» [86, с. 64].

Вправа 9. *Витишіть з наведених поетичних фрагментів Василя Стуса оказіоналізми. Визначте типи їх творення.*

«Жалкі вітри всю наскрізь прошивають
цю амбразуру недовиконань» [76, с. 59].

«Протипотік — запраг дороги...» [77, с. 107];

«Розбратані проти потоки
‘дне одного наздоганяють...» [86, с. 140].

«весна твоїх високих благостинь,
веселка усеспільної спільноти» [77, с. 76];

«Жду день при дні, та, мабуть, не діждусь
благословенного всепереймання...» [77, с. 154];

«У штольнях ночей вертикальних

іде схарапуджене дляння
всебезруху...» [86, с. 86];

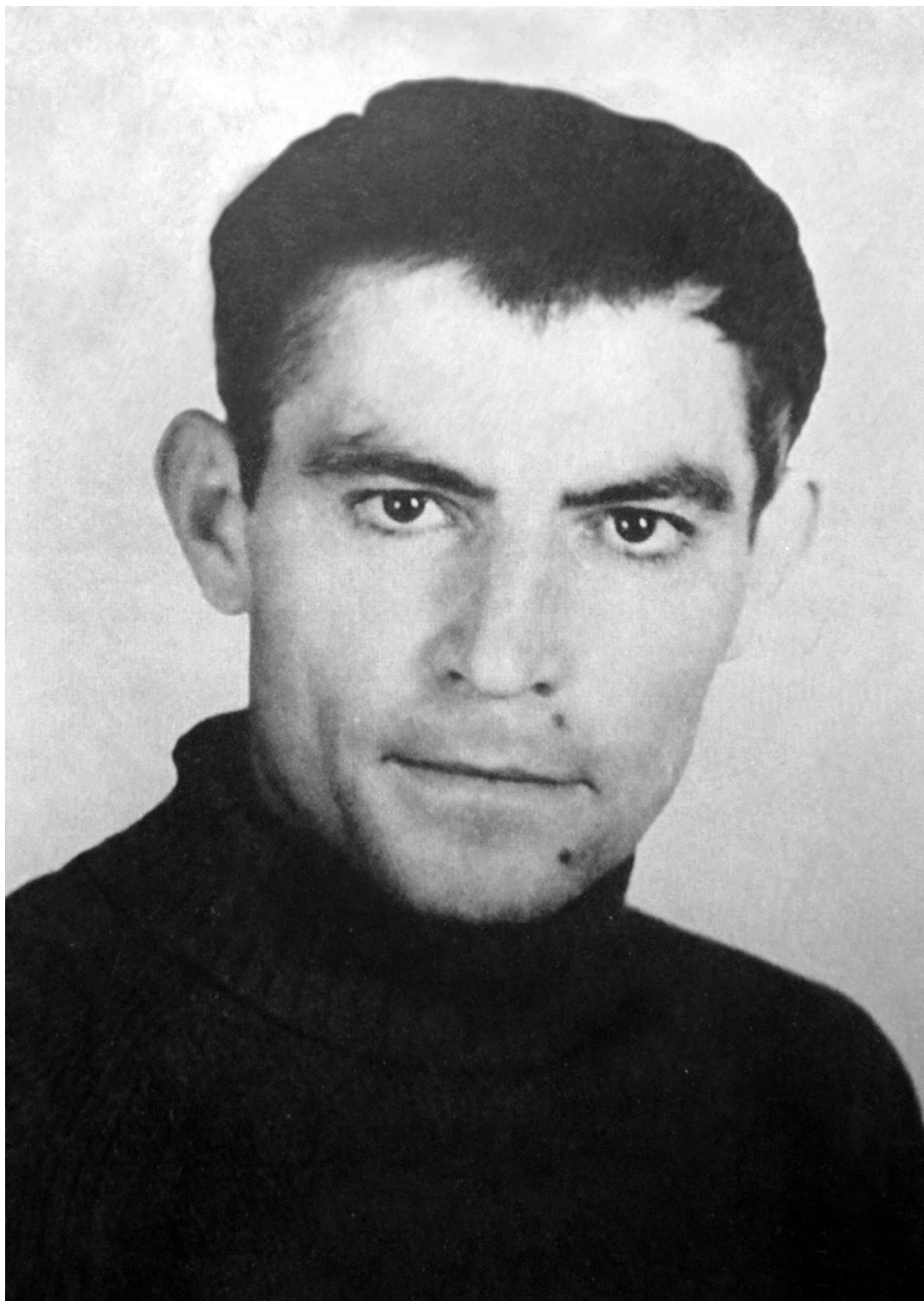
Оскільки процес здобування знань, формування умінь і навичок не обмежеться лише уроками (він може мати ефективне продовження на факультативних заняттях, у системі гурткової роботи, на шкільких та позашкільних освітньо-культурних заходах), то пропонуємо **розробку заняття наукового гуртка української мови.**

Тема. *Стежками лексикології й словотвору Василя Стуса*

Мета: поглибити знання учнів про джерела неології, таємниці словотворення, формувати навички школярів словотворчого розбору, удосконалити вміння виразно читати поетичні тексти, виховувати почуття шани до минулого, почуття любові до рідної мови, виховувати любов до рідного слова.

Міжпредметні зв'язки – українська література, українська художня культура, українознавство, історія.

Обладнання: дидактичний та наочний матеріал, посібники, збірки поезій Василя Стуса, портрет поета.

ПЕРЕБІГ ЗАНЯТТЯ

I. Вступ.

1. Повідомлення теми й мети заняття та очікуваних результатів.
2. Актуалізація опорних знань.

II. Етап мотивації навчальної діяльності гуртківців.

III. Основна частина.

1. **Доповідь члена гуртка.** Відомості про Василя Стуса, його біографію, творчий шлях, внесок у розвиток української культури

Василь Стус – поет минулого століття, дисидент, патріот, шістдесятник, це людина, яку поважають у наш час та згадують як великого митця. Історія митця – одночасно яскрава й трагічна. Василь Стус творив, жив та загинув заради українців, аби ми мали те, чого заслуговуємо, – право на волю, на мову, на самостійність.

Дослідник творчості Василя Стуса Євген Сверстюк писав свого часу: «То був чоловік, який говорив і писав за будь-яких обставин ясно, як перед Богом, і платив за це життям» [66, с.6].

Наш поет прожив не так вже й довго, тому біографія його невелика, адже помер він у віці 47 років. Важкі часи, оскільки половину життя письменника переслідували, поет зазнавав фізичних і моральних тортур.

Василь Стус народився на Донеччині. З Медаллю закінчив школу, пізніше вивчився на філолога. Ще навчаючись в університеті, юнак почав активно писати власні вірші, однак називати себе поетом не любив. Його перший вірш був написаний під час служби в армії.

У 1963 році Василь Стус вступив до аспірантури у Києві. Саме тут, в столиці України, сталася подія, що перевернула назавжди життя поета. 4 вересня 1965 року у час презентації фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», В'ячеслав Чорновіл та Іван Дзюба несподівано для глядачів виступили проти арештів інтелігенції. Юний Василь Стус також промовчати не міг. Парадокс, проте рівно за двадцять років, цього дня, Василь Стус за тисячі кілометрів від рідного дому загинув у карцері. Після цієї демонстрації Василя

Стуса вигнали з аспірантури.

В січні 1972 Василя Стуса вперше взяли під варту. Однак він до останнього вірив у те, що за літературу не будуть судити. Тільки приводом для арешту була публікація, яку надрукували за кордоном та 1971 року «Зимові дерева», і стаття «Феномен доби» про Павла Тичину. Справжньою ж причиною були наміри радянської влади знищити щонайменше прагнення українців до незалежності, тобто знищити свідому частину українського населення, а переважно тих людей, які пов'язані із літературною діяльністю.

Зрозумівши усі ті жахливі знущання над інтелігенцією, які тоді відбувалися в нашій країні, Василь Стус у 1975 році за ґратами написав важкий матеріал «Я обвинувачую», в якому засуджував КДБ в безпідставній розправі над українцями тільки за їхні переконання, за несхожість на інших. У ті часи проти інтелігенції відбувалися справжні злочини: людей вбивали, піддавали репресіям, переслідували. В.Стус писав: «Я обвинувачую КДБ, як організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську, тому, що вона зробила мій народ і без'язиким і безголосим. Судові процеси 1972-73 років на Україні – це суди над людською думкою, над проявами синівської любові до свого народу» [90, с.14].

У 1979 році поета відпустили, однак і сам він усвідомлював, що воля триватиме не довго. За Василем Стусом постійно стежили. Він не міг тавити і мріяти про роботу за своєю спеціальністю. І ось через 8 місяців поета знову заарештували, посилаючись на його листи і виступи, зокрема на вступ до Гельсінської групи. Йому навіть не дали змоги сказати останнє слово на засіданні, Василь Стус все одно не визнав своєї провини. Поет викрикнув, коли його виводили із суду: «Палачі! Ви мені не дали навіть останнього слова». Митцеві присудили максимальний термін покарання – це 10 років таборів та 5 років заслання. Коли вирок було проголошено, Василь Стус зустрівся із дружиною і припустив, що, очевидно, вже не повернеться додому живим. Уже тоді поет був важкохворим, напередодні перенісши важку операцію на шлунок. Слова поета були пророчими. В концтаборі Василя Стуса всілякими способами намагались знищити і фізично, і морально. Поет зробив свій вибір, його

громадські справи були важливішими, аніж особисті й наукові. Навіть попри нестерпні умови, будучи ув'язненим, Василь Стус не переставав творити поезію. Проте усе написане у нього постійно вилучали, навіть забирали листи до родини, в яких були вірші.

У 1985 році творчий доробок Василя Стуса було висунуто німецьким письменником Генріхом Беллем на здобуття Нобелівської премії.

За наклепом наглядача у ніч з 30 на 31 серпня митця було кинуте до карцера терміном на 15 днів. Через «сухе голодування» в карцері вночі з 3 на 4 вересня 1985 року Василь Стус помер.

Офіційною причиною смерті визначено хворобу серця, однак табором ходили різні чутки. Політв'язні, що відбували покарання разом з поетом, не вірили в офіційну версію. Сучасні дослідники, проаналізувавши усі деталі, схильні до думки, що поета було вбито. Очевидно, що вбивство вчинив наглядача за допомогою тюремних нар. За правилами, до відбою нари х прикріплювали до стіни гаком, а увечері наглядачі опускали дошку на табурет, який був прикручений до підлоги. Мабуть, того дня все відбувалось не за правилами. Наглядач скоріше за все не попередив про те, що опускає нари. У крайній камері сидів свій термін російський шовініст Ромашов, який пізніше розповів, що тієї ночі чув крики Василя: «Убили, гади!»

Незламний духом, Василь Стус, незважаючи на всі заборони та утиски тоталітарної влади, все-таки писав та зберігав свою невмирущу, нетлінну поезію, втілену в авторському слові.

Сьогодні нам відомо про 5 збірок віршів Василя Стуса: 1965 р. - «Круговерть», 1970 р. - «Зимові дерева», 1971 р. - «Веселий цвинтар», 1972 р. - «Час творчості / Dichtenzeit» та «Палімпсести», а також збірка «Свіча в свічаді», яка видана за кордоном у 1977 році.

2.Розповідь учителя, керівника гуртка, лексику віршованих творів Василя Стуса

Керівник гуртка: Давайте пригадаємо, що таке лексика?

Відповідь члена гуртка: Лексика – це словниковий запас мови.

Керівник гуртка: Чи звернули увагу ви на особливості лексичного рівня поезій Василя Стуса?

Відповідь члена гуртка: Найвиразніші елементи лексичного рівня поезій Василя Стуса – це неологізми.

Керівник гуртка: Поміркуйте, чим зумовлене активне використання поетом нових слів?

Відповідь члена гуртка: Поява нових слів у творчості Василя Стуса, очевидно, зумовлена прагненням В. Стуса якнайповніше описати власні переживання, відчуття й почуття, детальніше й виразніше відтворити описане у віршах, доповнити художню поетичну оповідь новими відтінками.

Керівник гуртка: У поезіях Василя Стуса найпоширеніші авторські неологізми. На думку дослідників творчості Василя Стуса, саме цей факт підтверджує думку про те, що світобачення поета було неординарним, небуденним, своєрідним.

Чи пригадаєте ви, що таке okazіоналізми, яка їхня функція в художньому мовленні?

Відповідь члена гуртка: Okazіоналізми – це слова, що утворюються за уже наявними у мові моделями, однак не вживаються в загальноживаному словнику. У художньому мовленні okazіоналізми виконують різні функції, серед яких: емоційно-експресивна, динамічна, функція увиразнення твору, функція оновлення думки, функції образо творення та створення комічного ефекту.

Керівник гуртка: Ви могли звернути увагу на те, що особливістю творення неологізмів в поезії Василя Стуса є чимала кількість складних слів.

Давайте простежимо їх функціонування в поетичному тексті Василя Стуса. Ми можемо помітити, що використання складних іменників дає змогу письменникові коротко, лаконічно відтворити дійсність, що описана у творі:

«Усе пішло, що ніби тільки снилось,

як життєіснування й життєсмерть» [37, с.247].

Чи маєте міркування щодо цього художнього фрагменту?

Відповідь члена гуртка: У цьому фрагменті новотвори «*життєіснування*» й «*життєсмерть*» акцентують увагу читачів на міркування автора про те, що в житті матеріальне нічого не варте без постійного внутрішнього збагачення людини. Ці іменники утворилися внаслідок поєднання двох слів (*життя, існування; життя, смерть*) за допомогою сполучного голосного *є*.

Керівник гуртка: У вас є збірки поезій Василя Стуса. Чи помітив хтось ще авторські новотвори? Як вони утворені, яка їх функція?

Відповідь члена гуртка: У поетичному фрагменті Василя Стуса я помітила складний прикметник-новотвір:

«Іваночку! Ти чуєш, доброокий!»

Їй-бо не знаю, що я зле зробив» [72, с.101].

Прикметник «*доброокий*» утворений від сполучення «*добре око*». Лднак у цьому контексті він вжитий не у прямому, а у переносному значенні. Маю міркування, що, можливо, цей прикметник з'явився в поета під впливом давньогрецької поезії. Відомо, що у давньогрецьких поетів такі прикметники ставали постійними.

Керівник гуртка: Чи помітили ви ще okazіональні утворення, однак інші за частиномовною приналежністю?

Відповідь члена гуртка: Я помітила, що складні дієслова-неологізми Василя Стуса відрізняються своєю унікальністю. Як я змогла простежити, до таких новотворів деколи складно віднайти відповідники у загальновживаній лексиці. До прикладу, дієслово «*многолітував*» в поетичному авторському контексті має значення «страждати протягом багатьох років, протягом довгого часу».

«Нехай святиться світ, допоки спить,

він многолітує й многолітує» [72, с. 278].

Керівник гуртка: Давайте поглянемо на новотвори Василя Стуса з огляду способів їх творення. Лінгвісти звертають увагу на те, що чимало

оказіоналізмів у нашого поета утворені за допомогою префіксоїдів. Вам відомий термін «префікс», а от щодо префіксоїдів, то ви повинні знами, що Префіксоїди – це кореневі морфеми, що стоять у препозиції до кореня і є функціонально й семантично співвіднесеними із префіксами, наприклад: *авіа-*, *біо-*, *міні-*, *міді-*, *максі-*, *макро-*, *полі-* тощо.

Якщо ми проаналізуємо художній фрагмент Василя Стуса, то можемо помітити, що неологізми, утворені від іменникових твірних основ за допомогою префіксоїдів *без*, *само*, *все* автор вживає з метою нагнітання ситуації, емоційного вичерпання, з метою доведення до крайньої точки збільшення або зменшення чогось.

«Пронозистий вітер. Таксі шурхотіння.

*Заплакані вікна, **всевікна** твої» [72, с.403].*

Чимало у мовотворчості Василя Стуса новотворів з префіксоїдом «*само*», які можна розподілити на такі групи:

художні номінації на позначення негативного емоційного стану: *само замкнення, самотосада, самолють*;

неологізми з негативним емотивно-оцінним значенням втрати сутності автора: *самоуникання, самосмерть, самопочезання, самопроминання*;

художні неологізми на позначення позитивного емоційно-оцінного оновлення чи відновлення власної сутності: *самовивищення, самоподовження, самопочинання, самопорозуміння*.

Чи помітили ви подібні випадки вживань новотворів у поезії Василя Стуса?

Відповідь члена гуртка: Аналізуючи поезію Василя Стуса, я помітила невелику кількість неологізмів, у творенні яких беруть участь іншомовні форманти *–анти*, *–архі*, які, на мою думку, надають словам книжного відтінку. Це такі слова, як *антидеспот, антиможновладець, антивбивця, антиєзуїт*.

Керівник гуртка: Хочемо звернути вашу увагу, дорогі гуртківці на те, що на період творчості Василя Стуса припадає час науково-технічного прогресу. А тому цілком зрозумілим є вживання поетами цього періоду нових

термінологізмів. Лінгвісти помітили, що з-поміж усіх хпостів-шістдесятників, у Василя Стуса вживання термінів позначене певною специфікою.

Чи помітили ви такі лексеми?

Відповідь члена гуртка: Хочу відзначити, що Василь Стус досить часто послуговується словами на позначення геометричних фігур, як у такому уривку:

«Квадратура

таємних бід і ромби самоти,

і прямокутники старих напастей, і лінії спадні усевпокори,

і вертикальний понадземний щем. Куди податися?» [72, с.88] .

На мою думку, кожна геометрична фігура у цьому фрагменті має особливе значення. До прикладу, термін *«квадратура таємних обід»* автор вживає на позначення земних страждань, таємної образи.

Керівник гуртка: Цілком погоджуюсь з Вашим спостереженням. М. Павлишин, австралійський дослідник творчості Василя Стуса, у своїх статтях висловлює думку про те, що термінологізми притаманні табірній поезії автора, найповніше їх зафіксовано у збірці «Палімпсести». Учений пояснює це тим, Василя Стуса у тюрмі оточували переважно «квадратні предмети»: тюремна кімната з чотирма кутами, вікно з ґратами, що також утворювали невеликі квадрати, двері. Дослідник вважає, що постійне перебування поета у таких умовах викликало його асоціації з квадратними геометричними фігурами.

Чи зафіксували ви ще термінолексми у поетичній мові Василя Стуса?

Відповідь члена гуртка: Я хочу зауважити, що нерідко Василь Стус використовує музичні терміни. У поезіях автора є назви музичних інструментів, наприклад таких: *сурма, бубон, трембіта, арфа, орган*. Ось приклад такої поезії:

«Увечері везли віолончель... як запліталась порохом дорога,

лягаючи трубою на плече» [72, с. 63].

Керівник гуртка: Хочу доповнити Вашу відповідь інформацією про те, що прізвища видатних українських і зарубіжних композиторів (Бетховена,

Глінки, Баха, Шопена, Моцарта) задувались в епістолярній та публіцистичній спадщині поета.

Також хочу звернути вашу увагу на значну кількість релігійних лексем у мовотворчості нашого поета. Беручи до уваги той факт, що у Василя Стуса був нелегкий життєвий шлях, то не дивним видається поєднання тюремної лексики з релігійними лексемами. У текстах пізнього періоду творчості поета таких слів зафіксовано чи не найбільше. Наприклад:

«Колимське сонце стало сторч.

Бог ним махає, як ковадлом.

Пади-но з каменя на корч

і волю тий, аби не вадило б» [72, с.411].

В поезії Василя Стуса церковнослов'янські слова вжито з різними стилістичними намірами. До прикладу, поет часто використовує старослов'янські форми дієслова *«бути»*. Цей прийом надає піднесеності поетичним текстам:

«Де ти єси, ясно водо,

де тихі зорі полоскались,

де білі хмари тінню брались» [72, с.193].

Нерідко Василь Стус послуговується старослов'янськими словами, що характерні для біблійних текстів:

«Даждь нам, Боже, днесь! Не треба завтра –

Даждь нам днесь, мій Боже!» [72, с. 98].

Окремо також хочу сьогодні з вами, шановні гуртківці, поговорити про тропи, які з-поміж усіх засобів творення поетичних текстів Василя Стуса привертають особливу увагу

Серед тропів Василя Стуса вирізняються метафори, що не схожі на традиційні. Метафоричність художнього мовлення поета є досить складним явищем, з огляду на це метафоричні образи більш насичені й цікаві: *«Снів калиновий піднісся над водою» [72, с. 87].*

У поезії автора поширені метафори-прикладки, наприклад, *«птиці-*

слова», «весни-дні», «вияви- самострати».

Можна помітити, що інколи на метафорах базуються цілі вірші.

«Горить сосна – од низу до гори.

Горить сосна – червоно-чорна грива над лісом висить» [72, с. 402].

В цьому фрагменті дієслово *горить* вжито автором п'ять разів, завдяки чому сформувалася своєрідна нова дієслівна метафора. Можемо по тлумачити контекст так: сосна є символ України, який «горить», знищується. До кінця поезії значення цієї метафори підсилюється завдяки функціонуванню з іншими словами, які не менш оригінальні.

Нерідко в поезії Василя Стуса вжито прийом персоніфікації.

Пригадайте, що таке персоніфікація?

Відповідь члена гуртка: Персоніфікацією є різновид метафор, у якому переносяться ознаки істоти на неістот: на предмети, поняття, явища, на тварин. Як, наприклад, у такому поетичному фрагментів Василя Стуса:

«Сонце відтремтіло.

Дитинство загубилось серед дня» [72,с.336].

Керівник гуртка: а які ще типи переносних значень ви пригадаєте? Які з них зафіксували в поезії Василя Стуса?

Відповідь члена гуртка: З уроків лексикології пам'ятаємо ще такі типи переносних значень як метонімія та синекдоха. У поезії Василя Стуса часто використано метонімію – заміну одних назв на інші на основі суміжності їх значень. Я проаналізувала вживання метонімії і виокремила такі групи цих вживань:

– Найменування властивостей замість назв їхніх носіїв:

«Оте хистке, ледь з'явлене,

котре назвало нас і темінь означило, сягнувши споду» [14, с.401].

– назви населених пунктів замість їх жителів, як-от:

«В проваллях ночі, коли Київ спить,

А друга десь оббріхують старанно,

Склепить очей не можу ні на мить...» [114, с. 263].

– географічні назви в численних формах:

*«Народе мій, коли тобі проститься крик передсмертний і тяжка
сльоза розстріляних, замучених, забитих
по соловках, сибірах, магаданах?»* [72, с. 345].

– ім'я творців творів, замість їхніх творів, наприклад:

*«Іду в крамницю,
Слухаю Бортнянського –
Про тебе дума»* [21, с. 98].

IV. Заключна частина.

1. Обґрунтування членами гуртка можливостей застосування отриманих знань, навичок та вмінь.

2. Підсумок засідання гуртка із зазначенням позитивних моментів та недоглядів.

3. Підведення членів гуртка до формулювання узагальнень і висновків.

V. Окреслення перспектив подальших засідань гуртка.

Висновки до третього розділу

Ефективним методом для опанування учнями лексичних та словотвірних знань, формування необхідних умінь і навичок є метод вправ. Поетична творчість Василя Стуса є багатим матеріалом для вивчення на уроках української мови в ЗЗСО таких тем: «Пряме і переносне значення слів», «Типи переносного значення слів», «Неологізми», «Емоційно забарвлена лексика», «Способи творення слів» та ін.

Навчальна діяльність учнів зреалізовується насамперед на уроках, однак ефективними навчальними формами роботи для поглиблення на уроках української мови знань є факультативні та гурткові заняття, учнівські семінари, круглі столи та інші шкільні та освіньо-культурні позашкільні заходи.

ВИСНОВКИ

У поетичному мовленні В.Стуса домінувальним засобом художнього текстотворення слугує метафора. За базовим словом метафори в аналізованому матеріалі поділень на дієслівні, іменникові та прикметникові. Дієслівні метафори становлять найбільшу групу і представлені базовими дієсловами різної семантики: фізичної дії, руху, звукових асоціацій тощо. Іменникові метафори умовно можна поділити на дві групи: ті, що позначають стан людини та метафори на позначення явищ природи. Серед прикметникових метафор чисельними є метафоричні сполуки на позначення кольорів, що мають символічні значення.

Широко в поезії В.Стуса представлена метонімія та її різновид – синекдоха, що побудовані на принципі заміни одного слова чи поняття іншим на основі суміжності ознак.

В аналізованому матеріалі виділено такі групи метонімії:

- 1) ім'я автора твору замість його творів;
- 2) матеріал замість речі, яка виготовлена з нього;
- 3) посуд замість того, що в ньому знаходиться;
- 4) речова ознака замість людини;
- 5) місце помешкання або перебування замість мешканців або їх дій;
- 6) властивість чи якість замість носія.

Синекдоха представлена такими типами:

- 1) ціле – частина;
- 2) частина – ціле;
- 3) множина – одинина;
- 4) одинина – множина;
- 5) власні імена у значенні загальних;
- 6) загальні імена замість власних.

Особливістю поезії В. Стуса є велика кількість okazіоналізмів, які творяться різними способами.

Зауважено, що рідко вживані у літературній мові префікси на-, о-, недо-, па-, по-, спро-, зне-, поза-, пра-, проти-, перед- у поезії В.Стуса дають численні словотвірні ряди.

Окрему увагу в роботі звернено на роль префіксоїдів у творенні okazіonalіzmів, виокремлено групи okazіonalіzmiх утворень такого типу.

Характерною стильовою ознакою поезики В.Стуса виступає активне вживання складних okazіonalіzmів – композитів, що характеризуються різноманітністю словотвірних типів, багатством семантики та стилістичною виразністю.

Для поетичного доробку В.Стуса визначальним є творення нових поетичних одиниць за допомогою префіксів.

Завданням формування лінгвістичної компетенції учнів на уроках української мови в ЗЗСО є усвідомлення таких понять, як лексика, лексичне значення слова (пряме та переносне), однозначні та багатозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, загальновживані і слова з обмеженим ужитком (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми), емоційно і стилістично забарвлені слова, застарілі слова та неологізми, власне українські та запозичені слова, фразеологізми.

Вивчення словотвору тісно пов'язане зі відомостями з морфеміки, оскільки цих два розділи доповнюють один одного, хоча й забезпечують різні аспекти осмислення структури слова.

Навчання лексикології та словотвору здійснюється поетапно, зокрема це: пропедевтичний етап (початкові класи); систематичне вивчення; засвоєння окремих тем під час вивчення інших мовознавчих тем; поглиблення, узагальнення і систематизація вивченого на функційно-стилістичних засадах.

Ефективним методом для опанування учнями лексичних та словотвірних знань, формування необхідних умінь і навичок є метод вправ. Поетична творчість Василя Стуса є багатим матеріалом для вивчення на уроках української мови в ЗЗСО таких тем: «Пряме і переносне значення слів», «Типи

переносного значення слів», «Неологізми», «Емоційно забарвлена лексика», «Способи творення слів» та ін.

Навчальна діяльність учнів зреалізовується насамперед на уроках, однак ефективними навчальними формами роботи для поглиблення на уроках української мови знань є факультативні та гурткові заняття, учнівські семінари, круглі столи та інші шкільні та освіньо-культурні позашкільні заходи.

З огляду на сказане вище у третьому розділі роботи ми запропонували систему вправ з лексикології та словотвору на основі поетичної мовотворчості Василя Стуса та розробку гурткового заняття «Стежками лексикології та словотвору».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адельгейм Є. Г. Рецензія на збірку поезій Василя Стуса «Зимові дерева» [Електронний ресурс]. *Відродження*. 2009. № Режим доступу: <http://www.stus.kiev.ua/>.
2. Актуальні проблеми української літератури і фольклору : Наук. збірник. Вип. 12. Донецьк : Норд-Прес, 2008. 460 с. 1
3. Антологія української поезії XX ст.: від Тичини до Жадана / упор. І. Малкович. Київ, 2017. 2016 с.
4. Бандальєр Г.С. Експресивність як визначальна риса поетики Василя Стуса. *Вісник НАН України*. 2005. №9. С.44 – 49.
5. Бедрик Ю. Василь Стус: проблема сприймання К, 1993. 123 с.
6. Біловус Л. І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матері- алі творчості В. Стуса та І. Світличного) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Тернопільський державний педуніверситет ім. В. Гнатюка, 2003. 20 с.
7. Бойко Н.Д. Експресивна лексика в поезії Василя Стуса. *Рідна школа*. 2000. №8. С.44 – 46.
8. Бондаренко А.І. Лексична парадигма «страждання» в поетиці В. Стуса. *Мовознавство*. 1995. № 2 – 3. С. 12 – 21.
9. Бондаренко Г., Сушко О. Мотиви поетичного стилю В. Стуса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Випуск 41, 2014. С. 146–149.

- 10.Бондаренко А.І. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса. *Дивослово*. 1998. №8. С. 34-39.
- 11.Бондаренко А. І. Час вибору: Вивчення творчості Василя Стуса в школі. К.: Академія, 2003. 232 с.
- 12.Браїлко Ю.І. Семантико-стилістичні інтерпретації теонімів у поезії Василя Стуса. *Дивослово*. 2008. №1. С.44 – 48.
- 13.Віват Г. Вживання архаїзмів, церковнослов'янізмів, рідковживаних слів та інші способи образотворення в поетичній творчості Василя Стуса. *Укр. літ-ра в загальноосвітній школі*. 2003. №6. С. 39-43.
- 14.Віват Г.І. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (За творчістю Василя Стуса). *Дивослово*. 2006. №7. с.41.
- 15.Віват Г.І. Вживання архаїзмів, церковнослов'янізмів, рідковживаних слів та інші засоби образотворення в поетичній творчості Василя Стуса. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. №6. С.39 – 43.
- 16.Гундорова Т. І. Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім. Коцюбинська М. Х. Мої обрії : В 2 т., Т. 1. К.: Дух і літера, 2004. С. 4–10.
- 17.Гуцуляк Т. Текстотвірна роль метафори в організації образно-змістової структури новел Ольги Кобилянської (на матеріалі новели «Битва»). *Науковий вісник Чернівецького університету*, 2009. Вип. 457 – 458. Слов'янська філологія. С. 399 – 403.
- 18.Гуцуляк Т. Художня метафора як джерело формування синонімічних засобів української мови. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Серія : Філологічні науки. 2013. Кн. 1. С. 51-57.
- 19.Данильчук Д. Р. Особливості синтаксису поетичної мови Василя Стуса. *Дивослово*. 2004. №9. С.44-48.
- 20.Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. 20 с
- 21.Дворко Г.Ф. Нецензурний Стус : кн. у 2 ч. / [Упор. Б. Підгірного]

- Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. С. 195 – 221.
- 22.Дорофєєва Н. І. Словник-довідник з зарубіжної літератури. Харків : Світ дитинства, 2000. 192 с. 3
 - 23.Драч І.Ф. Рецензія на рукопис книжки «Зимові дерева» : підручник. К. Академвидав, 2010. 472 с.
 - 24.Дро76, В. Вивчення лексики в 5–6 класах з багатонаціональним контингентом. *Дивослово*. 2005. №10. С. 4–9.
 - 25.Єгорченко М. Функція «Пастернаківського тексту» у творчості Василя Стуса. Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. Вип. 12. Донецьк: 2008. С. 83–87.
 - 26.Єрмоленко С. Синтаксис віршової мови. К.: Наук. думка, 1969. 94 с.
 - 27.Жулинський М. Г. Василь Стус. Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). К.: Дніпро, 1990. С. 416–431.
 - 28.Загребельна Н.К. Сам на сам із собою: внутрішній суб'єктний синкретизм у поезії В. Стуса. Молода нація: Альманах. К., 2006. Вип. 38: Василь Стус. Двадцять років після смерті: сучасне сприйняття і переосмислення. С. 70- 79.
 - 29.Зінкевич О. С. В.Стус: в життя, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. – Балтимор – Торонто. 2007. 463 с.
 - 30.Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів: Часопис, 2004. 352 с. 8
 - 31.Колодкевич Г. В. Елементи міфологізму художнього мислення В. Стуса періоду «палімпсестів». Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філологічна. 2011. Вип. 21. С. 229-234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_26.
 - 32.Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі. К.: Вид-во АН УРСР, 1960. 188 с.
 - 33.Коцюбинська М. Стусове «самособоюнаповнення» (Із ро76,умів над поезією і листами В. Стуса). Сучасність. 1995. №6. С.137-145.

- 34.Кравець Л. В. Метафорична репрезентація національної культури в українській поезії ХХ ст. *Гуманітарний вісник ДВНЗ –Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*: Науково-теоретичний збірник. Тернопіль: Астон, 2006. С. 371 – 377. 9
- 35.Кравченко Л. Райнер Марія Рільке і Василь Стус: особливості поетики. *Слово і час*. 2003. №9.
- 36.Кузьменко О. Художня інтерпретація дійсності в поезіях В. Голобородька та В. Стуса 1960-х – початку 1970-х. *Вітчизна*. 2002. №3- 4.
- 37.Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
- 38.Лисиченко Л. А. Бесіди про рідне слово (слово і його значення). Х., 1993.
- 39.Литвин І.В., Литвин Л.П. Словотвір: Дидактичний матеріал з української мови. К., 1997.
- 40.Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. К., 1997. С. 635.
- 41.Лосев А. Знак. Символ. Миф, 1982. 443 с.
- 42.Марцієнко Т. Активізація мисленнєвої діяльності учнів 5 – 6 класів засобами української мови *Дивослово*. 2006. №3. С. 2–7.
- 43.Мацько Л. І. Стилїстика української мови : Підр. / за ред. Л. І. Мацько. К. : Вицашк., 2003. 462 с. 4
- 44.Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навчальний посібник. К.: 77 Академія, 2007. 360 с.
- 45.Мельник В. Металінгвістична проблема двоголосся та діалогічних відносин у поезії В. Стуса. *Слово і час*. 2000. № 10. С.32-36.
- 46.Мельник Л. Осмислити і систематизувати. Розвиток умінь і творчих здібностей при вивченні лексикології у 5 класі. *Українська мова в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. №12. С. 68–74.

- 47.Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. К.: Радянська школа, 1987.
- 48.Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Вища школа, 1989.
- 49.Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підручник для студентів-філологів / за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2000.
- 50.Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2009.
- 51.Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) /автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2023 року № 1226) URL: <https://cutt.ly/JwAlfSL8>
- 52.Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / автори О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, В. П. Лавринчук, К. В. Плівачук, Т. Д. Попова. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2021 року № 795) URL: <https://cutt.ly/CwAlhvVh>
- 53.Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / В.Яременко. К: Аконіт, 2005. Т.1. 926 с.
- 54.Новосьолова В. Використання сучасних методів, прийомів та засобів навчання на уроках лексикології. *Українська мова та література в школі*. 2006. №8. С. 8–18.
- 55.Новосьолова В. Психолого-педагогічні особливості засвоєння підлітками емоційно забарвленої лексики. *Українська мова та література*. 2005. №3. С. 9–13.

- 56.Оліфренко Л.В. Функція антитези у ліричних творах В.Стуса. *Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка*. 2007. Т.17. С.138 – 142.
- 57.Ощипко І.Й. Вивчення теми “Будова слова” та “Словотвір” у школі. Львів, 1998.
- 58.Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса. Стус як текст. Ред. та авт. передм. М. Павлишин. Мельбурн: Відділ славістики ун-ту ім. Монаша, 1992. С. 31–52.
- 59.Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. К.,1985.
- 60.Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. – 5-11 класи. –К., 2001
- 61.Романько В. Андрій Малишко і Василь Стус: діалог так і не відбувся. *Диво*. 2013. №6. С.58-59.
- 62.Рубчак Б.І. Перемога над прірвою : Про поезію Василя Стуса. *Сучасність*. 1983. №10. С.52 – 83.
- 63.Сверстюк Є.О. Василь Стус – летюча зірка української літератури. *Відродження*. 2004. №12. С.5 – 9.
- 64.Сверстюк Є.О. Постать Стуса над плином часу. Василь Стус: Поет і Громадянин: Книга спогадів та ро76,умів / [упорядн. В. Овсієнко]. К.: ТОВ «Видавництво Кліо. 2013. С. 439–445.
- 65.Свірська Ж. М. Дослідження світоглядних позицій автора як засіб впливу на особистість школяра. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: зб. наук. праць / гол. ред. А. Козлов*. Київ: «НВП Інтерсервіс», 2013. Вип. 1. С. 159–167.
- 66.Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 716 с.
- 67.Сікорська З.С. Морфемний аналіз слова. *Укр. мова і літ. в школі*. 1984. №8. С. 44–48.
- 68.Славутич Я. Єдність душ: поезія Василя Стуса. Славутич Я.Твори у 5Т. Т3. Київ-Едмонтон. 1998. С.441-454.
- 69.Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та

- індивідуально-авторські новотвори [уклад. Л. В. Оліфіренко]. К.: Абрис, 2003. 90 с.
- 70.Ставицька Л. О. Про паронімічну формулу «білий біль» у мові поезії В. Стуса / Стилїстика української мови: 36. наук, праць. К., 1990.
- 71.Строганова Г. Функційно-семантичний підхід до засвоєння лексики на уроках української мови. *Дивослово*. 2007. №4. С. 9–12.
- 72.Стус В. Вибране. Фоліо. 2017. 540 с.
- 73.Стус В. Вікна в позапростір. К.: Веселка, 1992.
- 74.Стус В. Дорога болу: Поезії. К.: Рад. письменник, 1990. 222 с.
- 75.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1., кн.1. – 431 с.
- 76.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1., кн.2. — 302 с.
- 77.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1995. – Т.2. — 429 с.
- 78.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1999. – Т.3., кн.1. — 486 с.
- 79.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1999. – Т.3., кн.2. — 495 с.
- 80.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6., кн.1: Листи до рідних. – 495 с.
- 81.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6., кн.2: Листи до друзів та знайомих. – 262 с.
- 82.Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів: Просвіта, 1997. — Т.2: Переклади з Й.-В.Гете. – С.192-336.
- 83.Стус В. Зникоме розцвітання // В.Стус. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. Львів: Просвіта, 1994. Т.4. С.346-361
- 84.Стус В. Золотокоса красуня: Вірші / Упоряд. Д.Стуса. К.: Слово і час, 1992. 48 с.
- 85.Стус В. Най будем щирі... Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. Львів:

- Просвіта, 1994. Т.4. С.173-190.
- 86.Стус В. Палімпсести: Вибране. К.: Факт, 2006. 432с.
 - 87.Стус В. Передчуття: Зб. вибр. поезій. Львів: Видавн. центр “Фенікс”, 1991. 160 с.
 - 88.Стус В. С. Вибрані твори. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 352 с. 5
 - 89.Стус В. Твори у 4-х т. і 6 кн. Т. 1. Кн. 1. Львів: Просвіта, 1994. 431 с.
 - 90.Стус В.С. Я обвинувачую. *Сучасність*. 1976. №23. С.44 – 47.
 - 91.Стус Д. «Палімпсести» Василя Стуса: творча історія та проблема тексту. Твори : в 6 т., 9 кн. Львів, 1999. Т. 3, кн. 1 : Палімпсести / [упоряд., прим. та підгот. варіантів : Дмитро Стус]. 1999. С.5–22.
 - 92.Сучасна українська літературна мова : Підр. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид.,перероб. і доповн. К. : Вища шк., 2000. 430 с.
 - 93.Сюта Г.М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи: Дис.... канд. філол. наук. К., 1995. 305 с.
 - 94.Тарнавський О. Знайомство з поетом Василем Стусом // Василь Стус. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1987. С.302-315.
 - 95.Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). К.: Смолоскип. 2010. 632 с.
 - 96.Ткаченко А.О. Іван Драч. Нові імена в програмі з української літератури: Посіб. для вчителя. К.: Освіта, 1993. С. 277-294.
 - 97.Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства). К.: Правда Ярославичів, 1998. 448 с
 - 98.Українська література : Хрестоматія для 11 кл. серед. навч. закладів / Упоряд. Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2000. 576 с. 8
 - 99.Хом'як І.М. Стилiстична палiтра поезiї Василя Стуса / І.М. Хом'як // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2011. - № 21. – С. 91 – 101.
 100. Хом'як І.М. Стилiстична палiтра поезiї Василя Стуса. *Наукові*

записки [Національного університету "Острозька академія"]. 2011. №21. С.91 – 101.

101. Шевельов Ю.В. Трунок і трутизна. Про Палімпсести Василя Стуса. *Смолоскип*. №14. С.399 – 402.
102. Шерех Ю. Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса. Шерех Юрій. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. К.: Дніпро, 1993. С.222-264.
103. Яструбецька Г. Концепція збірки «Палімпсести» В.Стуса. Слово і Час. 2010. №9. С. 30-38.
104. Яструбецька Г. Концепція збірки «Палімпсести» В.Стуса. Слово і Час. 2010. №9. С. 30-38.